

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI
MAKTABGACHA VA MAKTAB TA’LIM VAZIRLIGI**

NAVOIY VILOYAT PEDAGOGIK MAHORAT MARKAZI

X. N. Xasanova

*Samarali ta'limni tashkil qilishda zamonaviy
yondashuvlarning o'rni*
(Uslubiy qo'llanma)

Navoiy 2026

Samarali ta'limni tashkil qilishda zamonaviy yondashuvlarning o'rni [Matn] : Uslubiy qo'llanma / X.N. Xasanova .– Navoiy: nashriyoti,. 64 –b.

Mazkur uslubiy qo'llanma umumiy o'rta ta'lim maktablarida tahsil olayotgan o'quvchilarda turli fanlar kesimida XXI asrga xos muhim ko'nikmalarni shakllantirish masalalarini qamrab oladi. Unda zamonaviy pedagogik yondashuvlar asosida o'quvchilarning ijodiy salohiyatini rivojlantirishga xizmat qiluvchi omillar tahlil qilinib, ularni amaliyotga joriy etish bo'yicha aniq tavsiyalar tizimlashtirilgan.

So'nggi yillarda ta'lim tizimida amalga oshirilayotgan keng qamrovli islohotlar, ayniqsa, ta'lim jarayonida yangicha metod va yondashuvlarni qo'llash zaruratini kuchaytirdi. Shu nuqtai nazardan, qo'llanmada o'quvchilarda kreativlik, tanqidiy fikrlash, hamkorlikda ishlash (kollaboratsiya) hamda samarali muloqot (kommunikatsiya) kabi kompetensiyalarni rivojlantirishning ilmiy-metodik asoslari yoritilgan. Bunda ilg'or xorijiy tajribalar bilan bir qatorda milliy ta'lim amaliyotida sinovdan o'tgan yondashuvlar uyg'unlashtirilgan.

Shuningdek, ta'lim jarayonini samarali tashkil etishda muammoli ta'lim texnologiyalaridan foydalanish, vizual vositalar orqali murakkab tushunchalarni oson tushuntirish, fanlarni kundalik hayotdagi jarayonlar va hodisalar bilan bog'lash orqali o'quvchilarda fanga qiziqish va ijodiy yondashuvni kuchaytirish yo'llari ochib berilgan. Har bir yondashuv aniq metodlar va amaliy misollar asosida izohlangan bo'lib, ularni bevosita dars jarayonida qo'llash imkoniyati mavjud.

Qo'llanmani yaratishda so'nggi yillarda olib borilgan ilmiy tadqiqotlar natijalari chuqur tahlil qilindi, shuningdek mualliflar tomonidan o'tkazilgan izlanishlar asosida olingan yangi ilmiy xulosalar ham kiritildi. Bu esa mazkur ishning ilmiy va amaliy ahamiyatini yanada oshiradi.

Uslubiy qo'llanma, avvalo, turli yo'nalishida tahsil olayotgan talabalar, amaliyotchi o'qituvchilar hamda metodistlar uchun mo'ljallangan bo'lib, undan ta'lim jarayonini samarali tashkil etishda qo'llanma sifatida foydalanish mumkin.

Taqrizchilar:

Mirzo Ulug'bek nomidagi O'zbekiston Milliy universiteti professori, t.f.d.
Nurmonov S.E.

Navoiy viloyat Pedagogik mahorat markazi dotsenti, pedagogika fanlari nomzodi
Pulotov A.M.

Ushbu uslubiy qo'llanma Navoiy viloyat Pedagogik mahorat markazi Kengashining 2026 yil 31 martdagi №3 sonli yig'ilishida muhokama qilingan va chop etishga tavsiya etilgan.

© X.N.Xasanov

Kirish

Bugungi globallashuv va raqamli transformatsiya sharoitida ta'lim tizimini zamon talablari asosida tashkil etish dolzarb vazifalardan biri hisoblanadi. Xususan, samarali ta'lim jarayonini yo'lga qo'yishda zamonaviy pedagogik yondashuvlar, innovatsion texnologiyalar va ilg'or metodikalarning o'rni beqiyosdir. Ta'lim sifatini oshirish, o'quvchilarning mustaqil fikrlashini rivojlantirish hamda ularni hayotiy ko'nikmalar bilan qurollantirish zamonaviy yondashuvlarning asosiy maqsadi hisoblanadi.

Mazkur uslubiy qo'llanma O'zbekiston Respublikasida ta'lim sohasini tartibga soluvchi amaldagi me'yoriy-huquqiy hujjatlar asosida ishlab chiqilgan bo'lib, unda ta'lim jarayonini tashkil etishda zamonaviy yondashuvlardan foydalanishning nazariy va amaliy jihatlari yoritiladi. Jumladan, qo'llanma O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni, "Kadrlar tayyorlash milliy dasturi", shuningdek, ta'lim sifatini oshirishga qaratilgan Prezident farmonlari, qarorlari hamda Vazirlar Mahkamasining tegishli qarorlariga muvofiq ishlab chiqilgan.

Ushbu normativ-huquqiy hujjatlarda ta'lim tizimini modernizatsiya qilish, o'qitishning ilg'or shakl va usullarini joriy etish, axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan samarali foydalanish hamda pedagog kadrlarning kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirish ustuvor yo'nalish sifatida belgilangan. Shuningdek, ta'lim jarayonida o'quvchi shaxsiga yo'naltirilgan yondashuvni keng joriy etish, interfaol metodlardan foydalanish va baholash tizimini takomillashtirish zarurligi qayd etilgan.

Qo'llanmaning asosiy maqsadi – pedagoglarga samarali ta'limni tashkil etishda zamonaviy yondashuvlardan foydalanish bo'yicha uslubiy tavsiyalar berish, ta'lim jarayonini sifat jihatidan yangi bosqichga olib chiqishga ko'maklashishdan iborat. Mazkur qo'llanma o'qituvchilar, metodistlar hamda ta'lim muassasalari rahbarlari uchun mo'ljallangan bo'lib, undan amaliy faoliyatda keng foydalanish mumkin.

Natijada, zamonaviy yondashuvlarga asoslangan ta'lim jarayoni o'quvchilarning bilim, ko'nikma va malakalarini mustahkamlash bilan birga, ularning ijodiy va tanqidiy fikrlashini rivojlantirishga xizmat qiladi.

MUNDARIJA

Kirish.....	3
I BOB. SAMARALI TA'LIMNING NAZARIY ASOSLARI	
1.1. Samarali ta'lim tushunchasi va uning mazmun-mohiyati.	5
1.2. Zamonaviy ta'lim paradigmalari va ularning o'ziga xos xususiyatlari...	19
II BOB. ZAMONAVIY PEDAGOGIK YONDASHUVLAR VA ULARNING AMALIY AHAMIYATI	
2.1. O'quvchi markazli ta'lim yondashuvi. Muammoli ta'lim texnologiyalari..	25
2.2. Loyihaviy va tadqiqotga asoslangan ta'lim.....	29
2.3. Raqamli texnologiyalar va ularning ta'lim jarayonidagi o'rni.....	32
III BOB. TA'LIM JARAYONINI SAMARALI TASHKIL ETISH TEXNOLOGIYALARI VA AMALIY TAVSIYALAR	
3.1. Dars jarayonida vizualizatsiya va modellashtirish usullari.....	37
3.2. Laboratoriya va amaliy mashg'ulotlarni samarali tashkil etish.....	42
3.3. O'quvchilarda kreativlik va tanqidiy fikrlashni rivojlantirish metodlari...	47
3.4. O'quvchilar faolligini oshirish strategiyalar. Individual yondashuv va differensial ta'lim.....	52
3.5. Dars jarayonida uchraydigan muammolar va ularning yechimlari.....	57
Xulosa.....	61
Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.....	63

I BOB. SAMARALI TA'LIMNING NAZARIY ASOSLARI

1.1. Samarali ta'lim tushunchasi va uning mazmun-mohiyati. Zamonaviy ta'lim paradigmalari va ularning o'ziga xos xususiyatlari

Bugungi kunda ta'lim tizimi oldida turgan asosiy vazifalardan biri – o'quvchilarni nafaqat bilim bilan qurollantirish, balki ularni mustaqil fikrlashga, muammolarni hal etishga va o'z bilimlarini real hayotda qo'llay olishga o'rgatishdan iborat. Shu nuqtai nazardan, samarali ta'limni tashkil etishda zamonaviy yondashuvlarning o'zini beqiyos ahamiyat kasb etadi.

Zamonaviy pedagogik yondashuvlar an'anaviy "o'qituvchi markazli" modeldan "o'quvchi markazli" modelga o'tishni nazarda tutadi. Bunda o'quvchi ta'lim jarayonining faol ishtirokchisiga aylanadi, o'qituvchi esa yo'naltiruvchi va fasilitator rolini bajaradi. Natijada o'quvchilar bilimni tayyor shaklda qabul qilmaydi, balki uni izlanish, tahlil va tajriba orqali egallaydi. Samarali ta'lim — bu nafaqat bilim berish, balki o'quvchida mustaqil fikrlash, muammolarni hal qilish va olgan bilimlarini hayotda qo'llash ko'nikmalarini shakllantirish jarayonidir.

Ta'limni samarali tashkil etish masalasi bugungi kunda har bir o'qituvchi oldida turgan eng muhim vazifalardan biridir. Chunki zamonaviy jamiyat shunchaki bilimli insonni emas, balki o'z bilimini turli vaziyatlarda qo'llay oladigan, mustaqil qaror qabul qiladigan va yangilik yaratishga qodir shaxsni talab etmoqda. Shu nuqtai nazardan qaraganda, samarali ta'lim tushunchasi oddiygina "ko'p ma'lumot berish" bilan emas, balki o'quvchining tafakkurini rivojlantirish, uning ichki imkoniyatlarini ochib berish va uni faol subyektga aylantirish bilan bog'liq murakkab pedagogik jarayon sifatida namoyon bo'ladi.

Ko'plab pedagog olimlar bu masalaga turlicha yondashgan. Masalan, John Dewey ta'limni hayotdan ajratib bo'lmas jarayon sifatida talqin qilib, "ta'lim – bu hayotga tayyorgarlik emas, ta'limning o'zi hayotdir" degan g'oyani ilgari surgan. Bu fikr bugungi kunda ham o'z ahamiyatini yo'qotmagan, chunki samarali ta'lim aynan o'quvchini real hayotiy vaziyatlarga tayyorlash orqali amalga oshadi. Agar o'quvchi o'rganayotgan bilimni kundalik hayot bilan bog'lay olmasa, u bilim uzoq muddatli xotirada mustahkam o'rnashmaydi.

Shuningdek, mashhur psixolog Lev Vygotskiy o'zining ijtimoiy-konstruktivistik nazariyasida ta'lim samaradorligi o'quvchi va atrof-muhit o'rtasidagi o'zaro hamkorlikka bog'liqligini ta'kidlaydi. Uning "yaqin rivojlanish zonasi" haqidagi qarashlari o'qituvchining roli qanchalik muhim ekanini ko'rsatadi: o'qituvchi o'quvchini bir pog'ona yuqoriga ko'taruvchi yo'l boshchi bo'lishi kerak. Demak, samarali ta'limda o'qituvchi bilim beruvchi emas, balki yo'naltiruvchi, ilhomlantiruvchi va qo'llab-quvvatlovchi shaxsga aylanadi.

Ta'lim samaradorligi haqida gap ketganda, Benjamin Bloom tomonidan ishlab chiqilgan taksonomiya ham alohida ahamiyatga ega. U bilimni oddiy eslab qolishdan boshlab, tushunish, qo'llash, tahlil qilish, sintez va baholash bosqichlariga ajratgan. Amaliyot shuni ko'rsatadiki, o'quvchilar aynan yuqori darajadagi fikrlash operatsiyalariga jalb qilinganda ta'lim haqiqatan samarali bo'ladi. Ya'ni, o'quvchi faqat eslab qolsa – bu hali ta'lim emas, u fikrlay boshlaganda ta'lim samarali tus oladi.

Zamonaviy tadqiqotlar ham shuni tasdiqlaydi: inson miyasi faol ishtirok etgan jarayonda olingan bilimni ancha chuqurroq o'zlashtiradi. Masalan, faol o'rganish (active learning) yondashuvlari qo'llanilgan darslarda o'quvchilarning o'zlashtirish darajasi an'anaviy ma'ruza uslubiga nisbatan sezilarli darajada yuqori bo'lishi aniqlangan. Bu esa o'qituvchidan darsni monolog tarzida emas, balki dialog, muhokama, tajriba va izlanish asosida tashkil etishni talab qiladi.

Samarali ta'limni tashkil etishda motivatsiya ham hal qiluvchi omillardan biridir. Bu borada Abraham Maslowning ehtiyojlar ierarxiyasi nazariyasini esga olish o'rinlidir. Agar o'quvchining asosiy ehtiyojlari – xavfsizlik, hurmat va o'zini qadrlash hissi qondirilmasa, u yuqori darajadagi bilim olishga intilmaydi. Shuning uchun sinfda ijobiy psixologik muhit yaratish, o'quvchini qo'llab-quvvatlash va uning fikriga hurmat bilan yondashish samarali ta'limning ajralmas qismidir.

Bugungi kunda raqamli texnologiyalar ham ta'lim samaradorligini oshirishda katta imkoniyatlar yaratmoqda. Interaktiv platformalar, virtual laboratoriyalar, animatsiyalar va simulyatsiyalar murakkab mavzularni tushunarli va qiziqarli shaklda yetkazishga yordam beradi. Ayniqsa, kimyo kabi abstrakt

tushunchalarga boy fanlarda vizualizatsiya o'quvchilarning tasavvurini kengaytiradi va bilimni mustahkamlaydi.

Samarali ta'lim – bu o'qituvchi va o'quvchi o'rtasidagi jonli hamkorlik, izlanish va o'zaro hurmatga asoslangan jarayondir. Unda bilim berishdan ko'ra, bilimni qanday o'rganishni o'rgatish ustuvor ahamiyat kasb etadi. Zamonaviy o'qituvchi o'z fanini chuqur bilishi bilan birga, pedagogik mahorat, psixologik sezgirlik va innovatsion fikrlashga ham ega bo'lishi zarur. Ana shundagina ta'lim haqiqatan samarali bo'ladi va o'quvchilarni kelajak hayotiga puxta tayyorlay oladi. Yana bir muhim jihat shundaki, samarali ta'lim individual yondashuvni talab etadi. Har bir o'quvchi o'ziga xos – uning qiziqishlari, qobiliyatlari va o'zlashtirish tezligi turlicha. Shu bois, bir xil metodni barcha o'quvchilarga qo'llash kutilgan natijani bermaydi. Zamonaviy pedagogika differensial va inkluziv yondashuvlarni ilgari surib, har bir o'quvchining imkoniyatlarini hisobga olishni tavsiya etadi.

1. Samarali ta'limning 4 ta ustun ya'ni konsepsiyaga asoslangan bo'ladi. Bular quyidagi tarkibiy qismlardan iborat:

1. Motivatsiya: O'quvchida “Nima uchun o'rganishim kerak?” degan savolga aniq javob bo'lishi.

2. Interaktivlik: O'qituvchi va o'quvchi o'rtasidagi faol muloqot.

3. Metakognitivlik: O'quvchining o'z o'rganish jarayonini tahlil qila olishi.

4. Natijaviylik: Bilimning amaliy ko'nikmaga aylanishi.

Hozirgi kunda dunyo ta'lim tizimi quyidagi yo'nalishlarga tayanadi:

1. Kognitivizm: Bilimni qanday qabul qilish va xotirada saqlash jarayoniga e'tibor qaratadi.

2. Konstruktivizm: O'quvchi bilimlarni tayyor holda olmaydi, balki o'z tajribasidan kelib chiqib “quradi”.

3. Konnektivizm: Raqamli asr ta'limi — bilim tarmoqlar va texnologiyalar orqali shakllanadi.

4. Gumanistik yondashuv: Har bir o'quvchining shaxsiyati va individual ehtiyojlarini birinchi o'ringa qo'yish.

1-rasm. Samarali ta'lim mazmuni

Motivatsiya tushunchasi ta'lim jarayonining eng markaziy va harakatlantiruvchi omillaridan biri hisoblanadi. U insonning ma'lum bir faoliyatni boshlashi, davom ettirishi va natijaga erishishga intilishini ta'minlaydigan ichki va tashqi kuchlar majmui sifatida talqin etiladi. "Motivatsiya" atamasi lotin tilidagi "movere" – "harakatga keltirmoq", "siljitmoq" ma'nolaridan kelib chiqqan bo'lib, bu uning mohiyatini yaqqol ifodalaydi: ya'ni motivatsiya insonni harakatga undovchi ichki mexanizmdir. Psixologik nuqtai nazardan qaraganda, motivatsiya ehtiyojlar, qiziqishlar, maqsadlar va qadriyatlar tizimi bilan uzviy bog'liq bo'lib, aynan shu omillar orqali inson faoliyati yo'naltiriladi va boshqariladi.

Ilmiy tadqiqotlarda motivatsiyaning shakllanishi insonning biologik, psixologik va ijtimoiy omillari bilan chambarchas bog'liqligi ta'kidlanadi. Masalan, Abraham Maslow tomonidan ilgari surilgan ehtiyojlar ierarxiyasi nazariyasiga ko'ra, inson avvalo asosiy fiziologik va xavfsizlik ehtiyojlarini qondiradi, so'ngra ijtimoiy tan olinishi, hurmat va o'zini namoyon qilishga intiladi. Ta'lim jarayonida ham aynan shu ehtiyojlar o'quvchining o'rganishga bo'lgan munosabatini belgilaydi. Agar o'quvchi o'zini qadrlangan, xavfsiz va qo'llab-quvvatlangan muhitda his etsa, uning o'rganishga bo'lgan ichki ehtiyoji kuchayadi.

Motivatsiya masalasini chuqurroq tushuntirishda Edward Deci va Richard Ryan tomonidan ishlab chiqilgan o'z-o'zini belgilash nazariyasi (Self-

Determination Theory) alohida ahamiyatga ega. Unga ko'ra, insonda uchta asosiy psixologik ehtiyoj mavjud: avtonomiya (mustaqillik), kompetentlik (o'zini qobiliyatli his qilish) va ijtimoiy aloqadorlik. Ta'lim jarayonida aynan shu ehtiyojlar qondirilganda o'quvchida barqaror va chuqur motivatsiya shakllanadi.

Pedagogik amaliyotda motivatsiya ikki asosiy turga ajratiladi: intrinsik (ichki) va ekstrinsik (tashqi) motivatsiya. Intrinsik motivatsiya – bu o'quvchining bilim olish jarayonining o'zidan zavq olishi, qiziqish bilan o'rganishi, yangi narsani bilishga bo'lgan tabiiy intilishidir. Bunday holatda o'quvchi tashqi rag'batlarsiz ham faol bo'ladi, chunki o'rganish uning uchun ichki ehtiyojga aylangan bo'ladi. Ekstrinsik motivatsiya esa tashqi omillar – baho, mukofot, rag'bat yoki jazodan qochish kabi sabablar bilan bog'liq. Masalan, yaxshi baho olish yoki ota-onaning e'tirofiga sazovor bo'lish uchun o'qish ekstrinsik motivatsiyaga kiradi. Amaliyot shuni ko'rsatadiki, qisqa muddatli natijaga erishishda tashqi motivatsiya samarali bo'lishi mumkin, ammo uzoq muddatli va barqaror o'rganish uchun aynan ichki motivatsiya hal qiluvchi rol o'ynaydi.

Ta'lim jarayonida o'quvchining “Nima uchun o'rganishim kerak?” degan savoliga aniq va asosli javob topishi motivatsiyaning shakllanishida muhim bosqich hisoblanadi. Bu savol aslida o'quvchining o'rganish faoliyatiga nisbatan ongli munosabatini ifodalaydi. Agar o'quvchi o'rganayotgan bilimining mazmuni, foydasi va hayotiy ahamiyatini anglab yetsa, unda o'rganishga nisbatan ichki ehtiyoj paydo bo'ladi. Aks holda, o'qish majburiyat sifatida qabul qilinadi va bu jarayon yuzaki hamda qisqa muddatli natijalar bilan cheklanadi.

Shu bois, o'qituvchining asosiy vazifalaridan biri – o'quvchiga bilimning amaliy qiymatini ko'rsatishdir. Har qanday fan, u tabiiy, ijtimoiy yoki aniq fan bo'lishidan qat'i nazar, real hayot bilan bog'lab tushuntirilganda o'quvchida unga nisbatan qiziqish ortadi. Masalan, kundalik hayotda uchraydigan muammolarni fan orqali tushuntirish, kasb-hunar bilan bog'lash yoki real vaziyatlarda qo'llash imkoniyatini ko'rsatish o'quvchining ongida “bu menga kerak” degan tushunchani shakllantiradi. Aynan mana shu anglash jarayoni ichki motivatsiyaning paydo bo'lishiga zamin yaratadi.

Zamonaviy pedagogik yondashuvlar ham motivatsiyani kuchaytirishga alohida e'tibor qaratadi. Faol o'rganish metodlari, muammoli vaziyatlar, loyihaviy ishlar va hamkorlikka asoslangan ta'lim shakllari o'quvchini passiv tinglovchidan faol ishtirokchiga aylantiradi. Bu esa o'z navbatida o'quvchining o'qishga bo'lgan qiziqishini oshiradi va uni mustaqil izlanishga undaydi.

Motivatsiya – bu ta'lim jarayonining “yuragi” bo'lib, u mavjud bo'lmagan taqdirda eng mukammal metodika ham kutilgan natijani bermaydi. O'quvchida o'rganishga nisbatan ichki ehtiyojni shakllantirish, unga bilimning hayotiy ahamiyatini anglatish va uni faol o'rganish jarayoniga jalb etish orqali samarali ta'limga erishish mumkin.

2-rasm. Motivatsiyaning ta'lim jarayonidagi o'rni

Interaktivlik ta'lim jarayonining zamonaviy talqinida markaziy tushunchalardan biri bo'lib, u o'qituvchi va o'quvchi o'rtasidagi ikki tomonlama faol muloqot, o'zaro ta'sir va hamkorlikka asoslangan o'quv muhitini anglatadi. An'anaviy ta'lim modelida o'qituvchi asosiy axborot manbai, o'quvchi esa uni qabul qiluvchi sifatida qaralgan bo'lsa, interaktiv yondashuv bu munosabatni tubdan o'zgartiradi. Endilikda o'quvchi bilimni tayyor shaklda oluvchi emas, balki uni muhokama, tahlil va amaliy faoliyat orqali o'zlashtiruvchi subyekt sifatida

namoyon bo'ladi. Bu jarayonda o'qituvchi esa bilim beruvchi emas, balki yo'naltiruvchi, tashkil etuvchi va o'quv jarayonini boshqaruvchi fasilitator rolini bajaradi.

Ilmiy-pedagogik tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, o'quvchi o'zlashtirayotgan bilim bilan faol munosabatga kirishgandagina u chuqur va barqaror bilimga ega bo'ladi. Bu g'oya konstruktivistik ta'lim nazariyasi asoschilaridan biri bo'lgan Jean Piaget qarashlarida ham o'z aksini topgan bo'lib, unga ko'ra, bilim inson tomonidan tayyor holda qabul qilinmaydi, balki u faol kognitiv jarayonlar orqali quriladi. Xuddi shuningdek, Lev Vygotsky ta'lim jarayonida ijtimoiy muloqotning o'rni beqiyos ekanini ta'kidlab, bilim o'zlashtirish jarayoni avvalo hamkorlikda, muloqot orqali yuzaga kelishini ilmiy asoslab bergan. Demak, interaktivlik faqat metod emas, balki o'rganishning tabiiy mexanizmlaridan biridir.

Interaktiv ta'limning asosiy mohiyati – dars jarayonida o'quvchilarni fikrlashga, savol berishga, o'z nuqtai nazarini himoya qilishga va boshqalarning fikrini tahlil qilishga jalb etishdan iborat. Bunday muhitda o'quvchi passiv tinglovchi bo'lib qolmaydi, balki bilimni birgalikda yaratish jarayonining faol ishtirokchisiga aylanadi. Natijada o'quvchilarda nafaqat bilim, balki tanqidiy fikrlash, muloqot qilish, hamkorlikda ishlash kabi muhim kompetensiyalar ham shakllanadi. Bu esa zamonaviy ta'limning asosiy maqsadlaridan biri hisoblanadi.

O'qituvchi va o'quvchi o'rtasidagi samarali muloqot o'z-o'zidan yuzaga kelmaydi, balki u maqsadli tashkil etilgan pedagogik jarayon mahsulidir. Bunda savol-javoblar, muammoli vaziyatlar, bahs-munozaralar, guruhli ishlar va refleksiya kabi usullar muhim rol o'ynaydi. Ayniqsa, ochiq turdagi savollar o'quvchini chuqurroq fikrlashga undaydi, uning individual qarashlarini yuzaga chiqaradi va muloqotni jonlantiradi. Shuningdek, o'qituvchining o'quvchi fikriga hurmat bilan yondashishi, uni qo'llab-quvvatlashi va xatolardan qo'rqmaslik muhitini yaratishi interaktivlikning samaradorligini oshiradi.

Zamonaviy tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, interaktiv metodlar qo'llanilgan darslarda o'quvchilarning bilimni eslab qolish darajasi sezilarli darajada yuqori bo'ladi. Buning sababi shundaki, faol ishtirok etilgan jarayonda inson miyasi

ko‘proq sensor va kognitiv faoliyatni amalga oshiradi, bu esa axborotning uzoq muddatli xotirada mustahkamlanishiga olib keladi. Shu bois interaktivlik nafaqat darsni qiziqarli qiladi, balki uning samaradorligini ham ilmiy asosda oshiradi.

Bugungi kunda axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining rivojlanishi interaktivlik imkoniyatlarini yanada kengaytirmoqda. Raqamli platformalar, onlayn testlar, virtual muhokamalar va interaktiv taqdimotlar o‘quvchi va o‘qituvchi o‘rtasidagi aloqani yangi bosqichga olib chiqmoqda. Biroq texnologiya vosita ekanini unutmaslik kerak: asosiy maqsad – jonli fikr almashinuvi va mazmunli muloqotni tashkil etishdir.

Bunday yondashuv o‘quvchini o‘rganish jarayonining markaziga qo‘yadi, uni fikrlashga, izlanishga va o‘z bilimni ongli ravishda shakllantirishga undaydi. Natijada ta’lim jarayoni nafaqat bilim berish vositasiga, balki shaxsni rivojlantirishga xizmat qiluvchi muhim ijtimoiy mexanizmga aylanadi.

3-rasm. Interaktivlik samarali ta’limning asosidir

Metakognitivlik – bu o‘quvchining faqat bilimni egallashi emas, balki o‘zining qanday o‘rganayotganini anglay olishi, o‘rganish jarayonini kuzatishi, baholashi va zarur bo‘lsa uni o‘zgartira olish qobiliyatidir. Oddiy qilib aytganda,

bu “fikrlash haqida fikrlash” jarayonidir. Ta’lim amaliyotida ko‘pincha e’tibor natijaga – ya’ni o‘quvchi nimani bildi yoki qanday javob berdi – qaratiladi, biroq metakognitiv yondashuv e’tiborni jarayonning o‘ziga, ya’ni o‘quvchi qanday o‘yladi, qaysi strategiyadan foydalandi, qayerda xatoga yo‘l qo‘ydi va nima uchun degan savollarga qaratadi. Aynan shu jihat uni samarali ta’limning eng chuqur va murakkab komponentlaridan biriga aylantiradi.

Metakognitivlik tushunchasi ilmiy muomalaga John Flavell tomonidan kiritilgan bo‘lib, u bu jarayonni insonning o‘z bilish faoliyati ustidan nazorat o‘rnatish qobiliyati sifatida izohlagan. Keyinchalik tadqiqotlar shuni ko‘rsatdiki, yuqori akademik natijalarga erishayotgan o‘quvchilar ko‘pincha ko‘proq bilimga ega bo‘lgani uchun emas, balki o‘z o‘rganish strategiyalarini samarali boshqara olgani uchun muvaffaqiyatga erishadi. Ya’ni ular qachon sekinlashish, qachon qayta o‘qish, qachon savol berish yoki yordam so‘rash kerakligini biladi. Bu esa o‘rganishni ongli va boshqariladigan jarayonga aylantiradi.

Metakognitivlikning eng muhim jihatlaridan biri – o‘quvchining o‘z bilimiga nisbatan real baho bera olishi. Amaliyotda ko‘p uchraydigan holat shundaki, ayrim o‘quvchilar mavzuni tushundim deb hisoblaydi, ammo amalda uni qo‘llashda qiynaladi. Bu “illyuziya bilim” deb ataluvchi holat bo‘lib, aynan metakognitiv nazorat yetishmasligi natijasida yuzaga keladi. Agar o‘quvchi o‘z tushunish darajasini muntazam tekshirib borsa, masalan, o‘ziga savollar berish, o‘rganganini boshqalarga tushuntirish yoki yangi vaziyatlarda qo‘llab ko‘rish orqali, u bu illuziyadan chiqib, real bilimga ega bo‘la boshlaydi.

Qiziqarli jihatlardan biri shundaki, metakognitivlik faqat bilim olish samaradorligini oshiribgina qolmay, balki o‘quvchining o‘ziga bo‘lgan ishonchini ham shakllantiradi. Chunki o‘z o‘rganish jarayonini boshqara oladigan o‘quvchi muvaffaqiyatni tasodif emas, balki o‘z harakatining natijasi sifatida qabul qiladi. Bu esa unda ichki motivatsiyani kuchaytiradi. Shu ma’noda, metakognitivlik motivatsiya bilan bevosita bog‘liq bo‘lib, ular bir-birini kuchaytiruvchi omillar sifatida namoyon bo‘ladi.

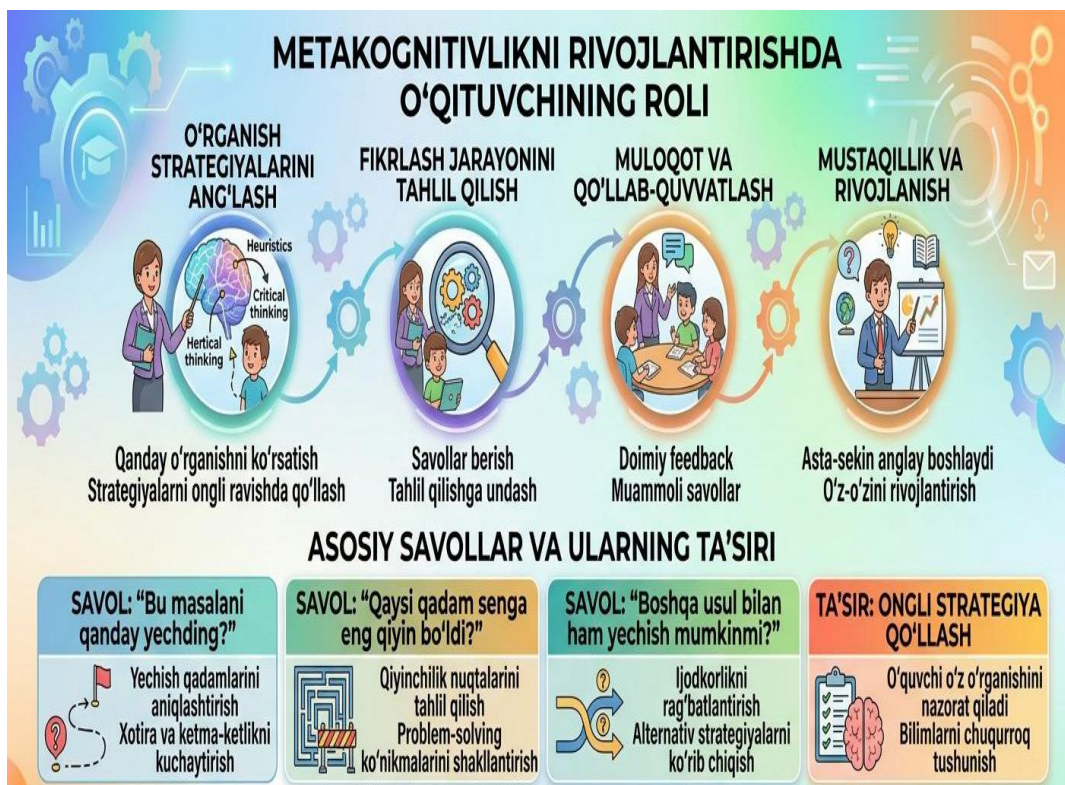
Yana bir nisbatan kam yoritiladigan jihat – metakognitivlikning xatolarga munosabatni o'zgartirishi bilan bog'liq. An'anaviy yondashuvda xato ko'pincha salbiy holat sifatida baholanadi, biroq metakognitiv fikrlash rivojlangan o'quvchi xatoni o'rganishning ajralmas qismi sifatida qabul qiladi. U “men noto'g'ri qildim” degan xulosada to'xtab qolmaydi, balki “nega noto'g'ri qildim?” degan savolni qo'yadi. Aynan shu savol o'quvchini chuqurroq tahlil qilishga olib boradi va bilimni mustahkamlaydi. Bu yondashuv o'quvchini passiv xatodan faol o'rganishga o'tkazadi.

Metakognitivlikni rivojlantirishda o'qituvchining roli alohida ahamiyatga ega. O'qituvchi nafaqat mavzuni tushuntirishi, balki o'quvchiga qanday o'rganishni ham ko'rsatishi kerak. Masalan, dars jarayonida “Bu masalani qanday yechding?”, “Qaysi qadam senga eng qiyin bo'ldi?”, “Boshqa usul bilan ham yechish mumkinmi?” kabi savollar berish o'quvchini o'z fikrlash jarayonini tahlil qilishga undaydi. Shu tarzda o'quvchi asta-sekin o'z o'rganish strategiyalarini anglay boshlaydi va ularni ongli ravishda qo'llay oladi.

Zamonaviy tadqiqotlarda metakognitivlikni “o'rganishni o'rganish” kompetensiyasining asosi sifatida qarash tobora kuchayib bormoqda. Chunki bugungi tez o'zgaruvchan dunyoda aniq bilimlardan ko'ra, yangi bilimlarni mustaqil egallash qobiliyati muhimroq hisoblanadi. Metakognitiv ko'nikmaga ega o'quvchi esa aynan shu qobiliyatga ega bo'ladi: u yangi vaziyatda qanday o'rganishni tezda aniqlay oladi, o'z strategiyasini moslashtiradi va natijaga erishadi.

Shu o'rinda yana bir muhim, lekin kam e'tibor qaratiladigan fikrni aytish mumkin: metakognitivlik bu faqat individual jarayon emas, balki ijtimoiy muhitda ham shakllanadi. O'quvchilar o'zaro muloqotda, fikr almashishda, bir-birining yechimlarini tahlil qilishda ham metakognitiv tajriba orttiradi. Ya'ni ular nafaqat o'z fikrlashini, balki boshqalarning fikrlash usullarini ham kuzatib, o'z strategiyalarini boyitadi. Bu esa hamkorlikdagi ta'limning chuqurroq ahamiyatini ochib beradi.

Metakognitivlik – bu o‘quvchining o‘z o‘rganish faoliyatiga nisbatan ongli munosabatini shakllantiruvchi, uni mustaqil va samarali o‘rganuvchiga aylantiruvchi muhim psixologik-pedagogik mexanizmdir. U nafaqat bilimni chuqurlashtiradi, balki o‘quvchini o‘z ustida ishlashga, xatolardan saboq chiqarishga va o‘z rivojlanishini boshqarishga o‘rgatadi. Ana shunday o‘quvchi esa har qanday fan doirasida emas, balki butun hayoti davomida muvaffaqiyatli o‘rganishda davom etadi.

4-rasm. Metakognitivlik va uning ta’limdagi o’rni

Natijaviylik ta’lim jarayonining eng muhim mezonlaridan biri bo‘lib, u o‘quvchi tomonidan o‘zlashtirilgan bilimlarning real hayotiy vaziyatlarda qo‘llanilishi, ya’ni amaliy ko‘nikmaga aylanish darajasi bilan belgilanadi. Ko‘pincha ta’lim jarayonida bilim berish asosiy maqsad sifatida qaraladi, biroq zamonaviy pedagogika nuqtai nazaridan bilim o‘z-o‘zicha yakuniy natija emas, balki vosita hisoblanadi. Haqiqiy natija – bu o‘quvchining o‘rganganlarini muayyan vaziyatlarda mustaqil qo‘llay olishi, muammoni hal eta olishi va yangi sharoitga moslashtira bilishidir. Shu jihatdan natijaviylik tushunchasi ta’lim samaradorligining eng aniq ko‘rsatkichlaridan biri sifatida namoyon bo‘ladi.

Ilmiy tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, inson o'zlashtirgan bilimlarini amaliyotga tatbiq etmaguncha, u bilim yuzaki darajada qoladi va tez unutiladi. Masalan, Edgar Deyl tomonidan taklif etilgan "tajriba konusi" modelida inson eshitgan yoki o'qigan ma'lumotiga qaraganda, o'zi bajargan faoliyat orqali ko'proq va mustahkamroq o'rganishi ta'kidlanadi. Bu modelning asosiy g'oyasi shundan iboratki, faol ishtirok etilgan, tajribaga asoslangan o'rganish jarayoni bilimni ko'nikmaga aylantirishning eng samarali yo'lidir.

Natijaviylikni ta'minlash jarayonida yana bir muhim omil – bilimning transferi, ya'ni bir vaziyatda o'zlashtirilgan bilimni boshqa, yangi vaziyatda qo'llay olish qobiliyatidir. Bu borada David Perkinsning tadqiqotlari muhim ahamiyat kasb etadi. U o'quvchilar ko'pincha bilimni faqat o'rganilgan kontekstda qo'llashga odatlanib qolishini, ammo uni boshqa vaziyatlarga ko'chira olmasligini ta'kidlaydi. Demak, haqiqiy natijaviylik faqat bilimni eslab qolishda emas, balki uni moslashuvchan tarzda qo'llashda namoyon bo'ladi.

Ta'lim jarayonida natijaviylikka erishish o'qituvchidan mazmuni yetkazishdan ko'ra, o'quvchini faol harakatga jalb etishni talab qiladi. O'quvchi bilimni amaliy faoliyat orqali sinab ko'rishi, xatolar qilishi va ularni tahlil qilishi zarur. Aynan shu jarayonda bilim asta-sekin ko'nikmaga aylanadi. Qiziqarli jihati shundaki, ko'nikma shakllanishi jarayonida xatolar salbiy emas, balki rivojlanishning ajralmas qismi sifatida xizmat qiladi. O'quvchi har bir xato orqali o'z tushunchasini aniqlashtiradi va mustahkamlaydi.

Natijaviylikni ta'minlashda yana bir kam e'tibor qaratiladigan, lekin muhim jihat – bu bilimning shaxsiy tajribaga aylanishidir. Agar o'quvchi o'rganayotgan mavzuni o'z hayoti, qiziqishlari yoki kelajak rejalari bilan bog'lay olsa, bu bilim uning uchun shunchaki ma'lumot bo'lib qolmaydi, balki shaxsiy ahamiyat kasb etadi. Bu esa o'z navbatida bilimni chuqurroq o'zlashtirish va uni amaliyotda qo'llash ehtimolini oshiradi. Shu ma'noda natijaviylik faqat metod yoki texnologiyaga bog'liq emas, balki o'quvchining ichki qabul qilish darajasi bilan ham chambarchas bog'liq.

Zamonaviy ta'lim yondashuvlarida natijaviylikni oshirish uchun muammoli vaziyatlar, loyihaviy ishlar, tadqiqot faoliyati va real hayotga yaqin topshiriqlardan keng foydalaniladi. Bunday yondashuvlar o'quvchini nazariy bilim doirasidan chiqarib, uni amaliy faoliyatga olib kiradi. Natijada o'quvchi "bilaman" darajasidan "qila olaman" darajasiga o'tadi. Aynan mana shu o'tish jarayoni ta'limning haqiqiy samaradorligini belgilaydi.

Yana bir muhim jihat shundaki, natijaviylikni faqat yakuniy baho orqali aniqlab bo'lmaydi. O'quvchining qanday fikrlayotgani, muammoni qanday hal qilayotgani, bilimni qanday qo'llayotgani ham baholanishi kerak. Shu sababli zamonaviy baholash tizimlari ko'proq jarayonga yo'naltirilgan bo'lib, o'quvchining amaliy faoliyatini tahlil qilishga e'tibor qaratadi. Bu esa o'qituvchiga nafaqat natijani, balki unga olib kelgan yo'lni ham ko'rish imkonini beradi.

5-rasm. Natijaviylikning ta'limdagi o'rni

Ilmiy kuzatuvlar va pedagogik tajribalar shuni ko'rsatadiki, o'zlashtirilgan bilimlar amaliy faoliyat bilan mustahkamlanmaguncha, ular barqaror va chuqur o'zlashtirilgan bilim darajasiga ko'tarilmaydi. Bunday bilim ko'pincha qisqa

muddatli xotira doirasida saqlanib qoladi va vaqt o'tishi bilan asta-sekin unutiladi. Aksincha, o'quvchi o'rganilgan ma'lumotni bevosita qo'llash, tajriba qilish yoki muayyan vaziyatda ishlatish imkoniyatiga ega bo'lsa, bu bilim ongda mustahkamroq o'rnashadi va uzoq muddat saqlanadi.

Mazkur fikrni pedagogika sohasidagi tadqiqotlar ham tasdiqlaydi. Jumladan, Edgar Dale tomonidan ilgari surilgan "tajriba konusi" konsepsiyasida o'rganish samaradorligi o'quvchining faol ishtiroki bilan bevosita bog'liqligi asoslab berilgan. Ushbu modelga ko'ra, inson faqat tinglash yoki o'qish orqali olgan bilimiga nisbatan, o'zi bevosita bajargan faoliyati, tajribasi yoki amaliy mashg'uloti orqali egallagan bilimini ancha chuqurroq va uzoqroq muddat davomida saqlab qoladi.

Bu yondashuvning mohiyati shundan iboratki, o'rganish jarayoni qanchalik faol, ko'p hissiy va amaliy komponentlarni o'z ichiga olsa, uning samaradorligi shunchalik yuqori bo'ladi. Ya'ni o'quvchi nafaqat eshitadi yoki ko'radi, balki bajaradi, sinaydi, tahlil qiladi va xulosa chiqaradi. Aynan shu jarayon orqali bilim asta-sekin nazariy darajadan amaliy ko'nikmaga aylanadi. Shu sababli zamonaviy ta'limda faol o'rganish, tajribaga asoslangan yondashuvlar va amaliy mashg'ulotlarga alohida e'tibor qaratilishi bejiz emas.

1.2. Zamonaviy ta'lim paradigmalari va ularning o'ziga xos xususiyatlari

Zamonaviy ta'lim paradigmalari bugungi pedagogik tafakkurning rivojlanish bosqichini ifodalovchi muhim ilmiy-amaliy yondashuvlar tizimi bo'lib, ular ta'lim jarayonini tashkil etish, boshqarish va baholashga nisbatan yangicha qarashlarni shakllantiradi. An'anaviy ta'lim modelida asosiy e'tibor bilimni uzatishga qaratilgan bo'lsa, zamonaviy paradigmalar markaziga o'quvchining shaxsi, uning mustaqil fikrlashi, kompetensiyalari va individual rivojlanish traektoriyasi qo'yiladi. Bu o'zgarish ta'limni statik jarayondan dinamik, interaktiv va shaxsga yo'naltirilgan tizimga aylantirdi.

Zamonaviy ta'lim paradigmalari ichida konstruktivistik yondashuv alohida o'rin tutadi. Ushbu yondashuvga ko'ra, bilim tayyor holda berilmaydi, balki o'quvchi tomonidan faol kognitiv jarayonlar orqali "quriladi". Jean Piaget tomonidan ilgari surilgan g'oyalar va Lev Vygotskyning ijtimoiy-madaniy nazariyasi bu paradigmaga ilmiy asos bo'lib xizmat qiladi. Ularning qarashlariga ko'ra, o'quvchi bilimni o'z tajribasi, muhit bilan o'zaro ta'siri va ijtimoiy muloqot orqali egallaydi. Shu sababli zamonaviy ta'limda muammoli vaziyatlar yaratish, muloqotga asoslangan darslar tashkil etish va o'quvchini faol izlanishga jalb etish muhim ahamiyat kasb etadi. Konstruktivistik yondashuv zamonaviy ta'lim paradigmalari ichida eng muhim va ta'sirchan yo'nalishlardan biri bo'lib, u o'quvchining bilimni tayyor holda qabul qiluvchi emas, balki uni faol ravishda "yaratuvchi" subyekt sifatida ko'radi. Ushbu yondashuvning asosiy g'oyasi shundan iboratki, bilim inson ongida tashqi axborotni passiv qabul qilish orqali emas, balki mavjud tajriba, oldingi bilimlar va ijtimoiy muhit bilan o'zaro ta'sir jarayonida shakllanadi. Ya'ni har bir o'quvchi yangi ma'lumotni o'zining individual kognitiv tizimi asosida qayta ishlaydi va unga shaxsiy ma'no yuklaydi.

Konstruktivizm yondashuvning ilmiy asoslari Jean Piagetning kognitiv rivojlanish nazariyasi va Lev Vygotskyning ijtimoiy-madaniy nazariyasi bilan chambarchas bog'liq. Piagetning fikricha, o'quvchi bilimni o'zining ichki kognitiv sxemalari orqali assimilyatsiya va akkomodatsiya jarayonlari yordamida o'zlashtiradi. Bu jarayonda yangi ma'lumot mavjud bilimlar tizimiga

moslashtiriladi yoki zarurat tug'ilganda mavjud sxemalar o'zgartiriladi. Vygotskiy esa bilim shakllanishida ijtimoiy muloqot, hamkorlik va til muhim rol o'ynashini ta'kidlab, o'quvchi rivojlanishi uchun "yaqin rivojlanish zonasi" tushunchasini ilgari surgan. Bu ikki yondashuv birgalikda konstruktivistik ta'limning nazariy poydevorini tashkil etadi.

Amaliy jihatdan konstruktivistik yondashuv dars jarayonini o'quvchi faoliyatiga yo'naltirilgan muhit sifatida tashkil etishni talab qiladi. Bunda o'qituvchi tayyor bilim beruvchi emas, balki o'quvchining izlanish jarayonini yo'naltiruvchi, savollar orqali fikrlashni faollashtiruvchi va kerakli sharoitni yaratuvchi fasilitator vazifasini bajaradi. Dars jarayonida muammoli vaziyatlar yaratish, o'quvchilarga mustaqil izlanish uchun topshiriqlar berish, guruhli muhokamalar tashkil etish va refleksiya jarayonini yo'lga qo'yish konstruktivistik yondashuvning asosiy amaliy elementlari hisoblanadi.

Konstruktivizmning muhim jihatlaridan biri shundaki, u bilimni faqat natija sifatida emas, balki jarayon sifatida qaraydi. O'quvchi yangi bilimni egallash jarayonida uni tahlil qiladi, solishtiradi, sinab ko'radi va o'z tajribasi bilan bog'laydi. Shu sababli bir xil ma'lumot turli o'quvchilar tomonidan turlicha qabul qilinishi va tushunilishi mumkin. Bu esa ta'lim jarayonida individual yondashuvning ahamiyatini yanada kuchaytiradi.

Yana bir muhim jihat shundaki, konstruktivizm yondashuv metakognitivlik bilan uzviy bog'liq. O'quvchi o'z bilimini qurish jarayonida nafaqat nima o'rganayotganini, balki qanday o'rganayotganini ham anglay boshlaydi. U o'z fikrlash strategiyalarini tahlil qiladi, xatolarini aniqlaydi va ularni tuzatish orqali bilimini mustahkamlaydi. Bu jarayon o'quvchini mustaqil o'rganuvchiga aylantiradi va uning o'rganish samaradorligini sezilarli darajada oshiradi.

Konstruktivizm yondashuvi natijaviylikni oshirishda ham muhim rol o'ynaydi, chunki u bilimni real vaziyatlarda qo'llashga urg'u beradi. O'quvchi nazariy tushunchalarni faqat yodlab qolmaydi, balki ularni amaliy topshiriqlar, loyihalar va muammoli vaziyatlar orqali sinovdan o'tkazadi. Natijada bilim amaliy ko'nikmaga aylanadi va uzoq muddatli xotirada mustahkam o'rnashadi. Shu bois

konstruktivistik yondashuv asosida tashkil etilgan ta'lim jarayoni o'quvchining chuqur tushunish, mustaqil fikrlash va ijodiy yondashuv qobiliyatlarini rivojlantiradi.

6-rasm. Konstruktivizm nazariyasi va uning mohiyati

Yana bir muhim paradigma – kompetensiyaviy yondashuv bo‘lib, u ta’lim natijasini faqat bilim bilan emas, balki bilim, ko‘nikma, malaka va munosabatlarning uyg‘unligi asosida baholashni nazarda tutadi. Bu yondashuvda o‘quvchi ma’lum bir mavzuni qanchalik yod olgani emas, balki uni real hayotiy vaziyatlarda qanday qo‘llay olishi muhim hisoblanadi. Shu jihatdan kompetensiyaviy yondashuv natijaviylik tushunchasi bilan bevosita bog‘liq bo‘lib, bilimni amaliy faoliyatga aylantirishni asosiy maqsad sifatida belgilaydi. Kompetensiyaviy yondashuv zamonaviy ta’lim tizimining asosiy yo‘nalishlaridan biri bo‘lib, u ta’lim jarayonining yakuniy natijasini faqat bilimlar yig‘indisi bilan emas, balki o‘quvchining real hayotiy vaziyatlarda ushbu bilimlarni qo‘llay olish qobiliyati bilan belgilaydi. Bu yondashuvda ta’limning markazida o‘quvchining shaxsiy rivoji, uning amaliy faoliyatga tayyorligi va turli vaziyatlarda samarali harakat qila olish kompetensiyasi turadi. Ya’ni kompetensiyaviy yondashuv

bilimni maqsad emas, balki vosita sifatida ko‘radi va asosiy urg‘uni shu bilim orqali shakllanadigan ko‘nikma, malaka va munosabatlar uyg‘unligiga qaratadi.

Ilmiy-pedagogik nuqtai nazardan kompetensiya tushunchasi keng qamrovli bo‘lib, u nafaqat akademik bilimlarni, balki shaxsning ijtimoiy, kommunikativ, kognitiv va amaliy qobiliyatlarini ham o‘z ichiga oladi. Kompetensiyaviy yondashuvning shakllanishi zamonaviy jamiyat ehtiyojlari bilan bevosita bog‘liq bo‘lib, tez o‘zgarayotgan dunyoda insondan nafaqat bilimli bo‘lish, balki o‘z bilimini moslashuvchan tarzda qo‘llay olish, muammolarni mustaqil hal qilish va jamoada samarali ishlash talab etiladi.

Kompetensiyaviy yondashuvning ilmiy asoslari konstruktivistik va funksional ta‘lim nazariyalari bilan uzviy bog‘liq. Bu yondashuvga ko‘ra, o‘quvchi bilimni passiv qabul qiluvchi emas, balki uni faol o‘zlashtiruvchi va turli vaziyatlarda qo‘llovchi subyekt sifatida qaraladi. Benjamin Bloom tomonidan ishlab chiqilgan taksonomiya ham kompetensiyaviy yondashuvni tushunishda muhim asoslardan biri hisoblanadi, chunki u o‘quv faoliyatini bilishning turli darajalari orqali bosqichma-bosqich rivojlanishini ko‘rsatadi. Bu esa o‘quvchini oddiy eslab qolishdan boshlab, tahlil qilish, baholash va yaratish darajalariga olib chiqishni nazarda tutadi.

Amaliy ta‘lim jarayonida kompetensiyaviy yondashuv o‘quv topshiriqlarini real hayotiy vaziyatlarga yaqinlashtirish orqali amalga oshiriladi. Masalan, muammoli vaziyatlar, keys-topshiriqlar, loyihaviy ishlar va tadqiqotga yo‘naltirilgan faoliyatlar o‘quvchining bilimni faqat nazariy emas, balki amaliy darajada mustahkamlashga xizmat qiladi. Bu jarayonda o‘quvchi bilimni eslab qolish bilan cheklanmaydi, balki uni tahlil qiladi, solishtiradi, qaror qabul qiladi va natijani asoslab beradi. Shu tariqa kompetensiyalar bosqichma-bosqich shakllanadi.

Kompetensiyaviy yondashuvning yana bir muhim xususiyati baholash tizimiga yangicha yondashuvni talab qilishidir. An‘anaviy baholash ko‘proq natijaga yo‘naltirilgan bo‘lsa, kompetensiyaviy baholash jarayonni ham inobatga oladi. O‘quvchining qanday fikrlayotgani, qanday strategiyalardan foydalangani,

muammoni qanday hal qilgani va o'z natijasini qanday asoslagani baholash mezonlariga kiradi. Bu esa o'quvchini faqat to'g'ri javob topishga emas, balki fikrlash jarayonini ongli boshqarishga undaydi.

Shuningdek, kompetensiyaviy yondashuv o'quvchida mustaqillik, mas'uliyat va hamkorlik ko'nikmalarini rivojlantiradi. Chunki real hayotda duch kelinadigan vaziyatlar ko'pincha aniq algoritimga ega bo'lmaydi va ularga yechim topish uchun turli bilim va ko'nikmalarni birlashtirish talab etiladi. Shu sababli ta'lim jarayonida o'quvchilarga mustaqil qaror qabul qilish, jamoada ishlash va o'z fikrini asoslash imkoniyatlarini yaratish kompetensiyalarni shakllantirishning muhim sharti hisoblanadi.

7-rasm. Kompetensiyaviy yondashuvning ta'limdagi o'рни

Zamonaviy paradigmalardan yana biri – o'quvchi markazli yondashuvdir. Bu yondashuvda o'quvchi ta'lim jarayonining markaziy subyekti sifatida qaraladi, o'qituvchi esa yo'naltiruvchi va fasilitator vazifasini bajaradi. Bu model o'quvchining individual xususiyatlarini, qiziqishlarini va ehtiyojlarini hisobga olishni talab qiladi. Natijada ta'lim jarayoni har bir o'quvchi uchun moslashtirilgan, moslashuvchan va samarali shaklga ega bo'ladi.

Shuningdek, integrativ paradigma ham zamonaviy ta'limda muhim o'rin tutadi. Bu yondashuv fanlararo bog'liqlikni kuchaytirib, o'quvchilarga bilimlarni yaxlit tizim sifatida idrok etishga yordam beradi. Masalan, bir fan doirasida o'rganilgan tushuncha boshqa fanlarda yoki real hayotiy vaziyatlarda qanday namoyon bo'lishini ko'rsatish orqali o'quvchining tafakkuri kengayadi va bilimlarning amaliy ahamiyati oshadi.

Raqamli transformatsiya sharoitida esa texnologiyalarga asoslangan paradigma ham shakllanmoqda. Axborot-kommunikatsiya texnologiyalari, raqamli platformalar va interaktiv vositalar ta'lim jarayonini yanada samarali va qulay qiladi. Biroq bu texnologiyalar o'z-o'zicha maqsad emas, balki ta'lim mazmunini boyitish va o'quvchi faolligini oshirishga xizmat qiluvchi vosita sifatida qaraladi.

Umuman olganda, zamonaviy ta'lim paradigmalari bir-birini inkor etmaydi, aksincha, o'zaro uyg'unlashgan holda ta'lim jarayonini yangi sifat bosqichiga olib chiqadi. Ularning umumiy jihati shundaki, ta'lim markaziga o'quvchini qo'yadi, uning faol ishtirokini ta'minlaydi va bilimni real hayot bilan bog'lashga yo'naltiradi. Shu orqali ta'lim nafaqat axborot uzatish jarayoni, balki shaxsni rivojlantirish, uning fikrlashini shakllantirish va jamiyatda samarali faoliyat yurita oladigan kompetent insonni tarbiyalash vositasiga aylanadi.

II BOB. ZAMONAVIY PEDAGOGIK YONDASHUVLAR VA ULARNING AMALIY AHAMIYATI

2.1. O‘quvchi markazli ta’lim yondashuvi. Muammoli ta’lim texnologiyalari

O‘quvchi markazli ta’lim yondashuvi zamonaviy pedagogikaning eng muhim konsepsiyalaridan biri bo‘lib, u ta’lim jarayonini tashkil etishda asosiy e’tiborni o‘qituvchining faoliyatidan o‘quvchining o‘quv faoliyatiga ko‘chiradi. Bu yondashuvga ko‘ra, o‘quvchi bilimni passiv qabul qiluvchi emas, balki uni faol izlaydigan, tahlil qiladigan va o‘z tajribasi asosida qayta quradigan shaxs sifatida qaraladi. Bunday muhitda o‘qituvchi bilimning yagona manbai emas, balki o‘quvchini yo‘naltiruvchi, qo‘llab-quvvatlovchi va o‘quv jarayonini tashkil etuvchi fasilitator rolini bajaradi.

O‘quvchi markazli yondashuvning asosiy mohiyati shundaki, ta’lim jarayoni o‘quvchining ehtiyojlari, qiziqishlari, imkoniyatlari va individual xususiyatlariga moslashtiriladi. Bu esa har bir o‘quvchining o‘ziga xos o‘rganish uslubi borligini hisobga olishni talab qiladi. Natijada dars jarayoni bir yo‘nalishli tushuntirishdan ko‘ra, ko‘p yo‘nalishli muloqot, hamkorlik va izlanish muhitiga aylanadi. O‘quvchilar savol beradi, fikr bildiradi, bahs yuritadi, xatolar qiladi va ularni tahlil qiladi — aynan shu jarayon orqali chuqur tushuncha shakllanadi.

O‘quvchi markazli yondashuv zamonaviy ta’lim tizimining konseptual asoslaridan biri bo‘lib, u ta’lim jarayonini tashkil etishda diqqat markazini o‘qituvchidan o‘quvchiga ko‘chiradi. Bu yondashuvda o‘quvchi tayyor bilimlarni qabul qiluvchi ob’ekt emas, balki bilimni faol quruvchi, tahlil qiluvchi va uni shaxsiy tajribasi bilan boyituvchi subyekt sifatida qaraladi. Ta’lim jarayoni esa yagona standart asosida emas, balki o‘quvchilarning individual xususiyatlari, qiziqishlari, ehtiyojlari va o‘rganish tezligiga mos ravishda tashkil etiladi. Shu jihatdan o‘quvchi markazli yondashuv ta’limni differensial va moslashuvchan tizimga aylantiradi.

Bu yondashuvning asosiy mohiyati shundaki, o'quvchi bilimni tayyor holda qabul qilmaydi, balki uni faol faoliyat orqali o'zlashtiradi. Dars jarayonida o'quvchi savol beradi, izlanadi, muhokama qiladi, xulosa chiqaradi va o'z fikrini asoslaydi. O'qituvchi esa bu jarayonda bilim manbai sifatida emas, balki yo'naltiruvchi, motivatsiya beruvchi va o'quv faoliyatini tashkil etuvchi shaxs sifatida ishtirok etadi. Bu rol o'zgarishi ta'limning sifatini tubdan o'zgartiradi, chunki o'quvchi faol ishtirok etgan muhitda bilim chuqurroq va ongliroq o'zlashtiriladi.

O'quvchi markazli yondashuvning muhim jihatlaridan biri individualizatsiya hisoblanadi. Har bir o'quvchining o'ziga xos idrok etish uslubi, qobiliyati va qiziqishlari mavjud. Shu sababli bir xil metod va yondashuv barcha o'quvchilar uchun bir xil natija bermaydi. Zamonaviy pedagogika shuni ta'kidlaydiki, samarali ta'lim o'quvchining shaxsiy imkoniyatlarini hisobga olgan holda tashkil etilgandagina yuqori natija beradi. Bu esa o'qituvchidan har bir o'quvchini kuzatish, uning rivojlanish dinamikasini tahlil qilish va mos pedagogik strategiyalarni qo'llashni talab qiladi.

Yondashuvning yana bir muhim elementi – o'quvchilarning faol ishtirokini ta'minlashdir. Dars jarayonida interaktiv metodlardan foydalanish, guruhli va juftlikda ishlash, bahs-munozaralar tashkil etish o'quvchilarni fikrlashga va o'z fikrini ifoda etishga undaydi. Bunday muhitda o'quvchi o'zini erkin his qiladi, xatolardan qo'rqmaydi va o'z fikrini sinab ko'rishga intiladi. Bu esa nafaqat bilimni mustahkamlaydi, balki o'quvchining kommunikativ va ijtimoiy ko'nikmalarini ham rivojlantiradi.

O'quvchi markazli yondashuvda baholash tizimi ham an'anaviy yondashuvdan farq qiladi. Bu yerda baholash faqat yakuniy natijani emas, balki o'quv jarayonining o'zini ham qamrab oladi. Formativ baholash orqali o'quvchining rivojlanishi muntazam kuzatib boriladi, unga o'z vaqtida fikr-mulohaza beriladi va o'zini takomillashtirish imkoniyati yaratiladi. Bu yondashuv o'quvchini raqobatga emas, balki o'z ustida ishlashga yo'naltiradi. Yana bir e'tiborga molik jihat shundaki, o'quvchi markazli yondashuv metakognitiv

ko'nikmalarni rivojlantirishga xizmat qiladi. O'quvchi o'z o'rganish jarayonini tahlil qilish, qaysi usul samarali ekanini aniqlash, xatolarini tushunish va ularni tuzatish orqali o'z bilim olish strategiyasini shakllantiradi. Bu esa uni mustaqil o'rganuvchiga aylantiradi va kelajakda yangi bilimlarni tez va samarali o'zlashtirish imkonini beradi. Shuningdek, bu yondashuvda o'quv muhitining psixologik jihatdan qulay bo'lishi juda muhim. O'qituvchi va o'quvchi o'rtasidagi ishonch, hurmat va ochiq muloqot ta'lim jarayonining samaradorligini oshiradi. O'quvchi o'z fikrini erkin ifoda eta oladigan, savol berishdan tortinmaydigan muhitda faolroq bo'ladi va o'rganishga nisbatan ijobiy munosabat shakllanadi. U o'quvchini ta'lim jarayonining markaziga qo'yib, uning individual rivojlanishini, mustaqil fikrlashini va amaliy ko'nikmalarini shakllantirishga xizmat qiladi. Bunday yondashuv asosida tashkil etilgan ta'lim jarayoni nafaqat bilim berishga, balki shaxsni har tomonlama rivojlantirishga qaratilgan bo'lib, o'quvchini kelajak hayotga tayyorlaydi va uni faol, mas'uliyatli hamda kompetent shaxs sifatida shakllantiradi.

Muammoli ta'lim texnologiyalari esa o'quvchi markazli yondashuvning amaliy ifodalaridan biri hisoblanadi. Bu texnologiyada ta'lim jarayoni tayyor bilimlarni berishdan emas, balki muammoli vaziyatni hal qilishdan boshlanadi. O'quvchilar oldiga real yoki sun'iy yaratilgan, yechimi bir nechta bo'lishi mumkin bo'lgan muammo qo'yiladi va ular ushbu muammoni mustaqil yoki guruhda tahlil qilib, yechim topishga harakat qiladilar. Bunday yondashuv o'quvchini fikrlashga, izlanishga va o'z bilimlarini faol qo'llashga majbur qiladi.

Muammoli ta'limning ilmiy asoslari konstruktivistik yondashuv bilan bevosita bog'liq bo'lib, unda bilim o'quvchi tomonidan mustaqil ravishda quriladi. Muammo esa bu jarayonning boshlang'ich nuqtasi vazifasini bajaradi. O'quvchi muammoni hal qilish jarayonida yangi bilimga ehtiyoj sezadi, mavjud bilimlarini safarbar qiladi va yangi ma'lumotlarni o'zlashtiradi. Shu tariqa bilim tayyor shaklda berilmaydi, balki faol kognitiv faoliyat natijasida shakllanadi.

Amaliy jihatdan muammoli ta'lim texnologiyalari o'quvchilarda tanqidiy fikrlash, tahlil qilish, qaror qabul qilish va hamkorlikda ishlash ko'nikmalarini

rivojlantiradi. Masalan, o'quvchilarga biror hodisaning sabablari yoki muayyan vaziyatda optimal yechim topish vazifasi berilganda, ular turli variantlarni solishtiradi, dalillar keltiradi va o'z xulosalarini asoslaydi. Bu jarayon nafaqat bilimni mustahkamlaydi, balki o'quvchini real hayotiy vaziyatlarga tayyorlaydi. Muammoli ta'limning muhim jihatlaridan biri shundaki, unda yagona to'g'ri javob bo'lmasligi mumkin, bu esa o'quvchilarda moslashuvchan fikrlash va kreativ yondashuvni rivojlantiradi.

O'quvchi markazli va muammoli ta'lim yondashuvlari o'zaro uyg'un holda qo'llanilganda, ta'lim jarayoni yanada samarali bo'ladi. O'quvchilar darsda faol ishtirok etadi, o'z fikrini erkin ifodalaydi va o'rganish jarayoniga ongli ravishda yondashadi. O'qituvchi esa darsni boshqaruvchi, yo'naltiruvchi va zarur hollarda maslahat beruvchi shaxs sifatida faoliyat yuritadi. Bu esa sinfda ochiq, hamkorlikka asoslangan va ijodiy muhit shakllanishiga olib keladi.

2.2. Loyihaviy va tadqiqotga asoslangan ta'lim

Loyihaviy va tadqiqotga asoslangan ta'lim zamonaviy pedagogikaning eng muhim yo'nalishlaridan biri bo'lib, u o'quvchini tayyor bilimlarni qabul qiluvchi subyekt sifatida emas, balki bilimni mustaqil ravishda izlovchi, tahlil qiluvchi va amaliyotda qo'llovchi faol ishtirokchi sifatida shakllantirishga qaratilgan. Ushbu yondashuvning nazariy ildizlari XX asr boshlarida John Dewey va William Heard Kilpatrick tomonidan ilgari surilgan pragmatik pedagogika g'oyalariga borib taqaladi. Ularning fikricha, ta'lim hayotdan ajralgan holda emas, balki real muammolarni hal etish jarayonida tashkil etilishi kerak, chunki inson eng samarali tarzda aynan faoliyat orqali o'rganadi.

Loyihaviy ta'lim (project-based learning) o'quvchilarning muayyan muammo yoki savol asosida uzoqroq muddat davomida mustaqil yoki guruhda ishlashini nazarda tutadi. Bu jarayonda o'quvchilar muammoni aniqlaydi, maqsad qo'yadi, reja ishlab chiqadi, ma'lumot to'playdi, natijalarni tahlil qiladi va yakunda aniq mahsulot yoki yechimni taqdim etadi. Mazkur metod faqat nazariy bilimlarni egallash bilan cheklanmay, balki ularni real vaziyatlarga tatbiq etishni talab qiladi. Masalan, ekologik muammo ustida ishlayotgan o'quvchi nafaqat tabiat haqidagi bilimlarini kengaytiradi, balki muammoni hal qilish bo'yicha amaliy takliflar ishlab chiqadi. Shu sababli loyihaviy ta'lim o'quvchilarda tanqidiy fikrlash, muammoli vaziyatlarni tahlil qilish, ijodiy yondashuv va jamoada ishlash ko'nikmalarini rivojlantiradi.

Tadqiqotga asoslangan ta'lim (inquiry-based learning) esa bilim olish jarayonini ilmiy izlanishga yaqinlashtiradi. Bu yondashuvda o'quvchilar savol qo'yishdan boshlaydi, gipoteza ilgari suradi, eksperiment yoki kuzatuv o'tkazadi, dalillarni tahlil qiladi va xulosaga keladi. Ushbu jarayon Jean Piaget va Lev Vygotsky tomonidan ishlab chiqilgan konstruktivistik nazariyaga mos keladi, ya'ni bilim inson ongida faol quriladi, u tashqi muhit bilan o'zaro ta'sir jarayonida shakllanadi. Tadqiqotga asoslangan ta'lim o'quvchini passiv tinglovchidan faol izlanuvchiga aylantiradi, natijada bilimlar chuqurroq va barqarorroq o'zlashtiriladi.

Har ikki yondashuv o‘zaro chambarchas bog‘liq bo‘lib, ko‘pincha birgalikda qo‘llaniladi. Loyihaviy faoliyat jarayonida tadqiqot elementlari muhim o‘rin tutadi, chunki har qanday loyiha muayyan darajada izlanishni talab qiladi. Shu bilan birga, tadqiqot jarayonlari ko‘pincha loyiha shaklida yakunlanadi, ya‘ni o‘quvchilar o‘z natijalarini aniq mahsulot yoki taqdimot orqali ifodalaydi. Bu integratsiya ta‘lim samaradorligini oshiradi, chunki u nazariya va amaliyot o‘rtasidagi tafovutni kamaytiradi.

Zamonaviy ta‘lim tizimida ushbu yondashuvlar ayniqsa muhim hisoblanadi, chunki XXI asr ko‘nikmalari deb ataladigan kompetensiyalar — tanqidiy fikrlash, muammoni hal qilish, kommunikatsiya va hamkorlik — aynan shunday faol o‘qitish metodlari orqali shakllanadi. An‘anaviy ma‘ruza asosidagi ta‘lim ko‘proq axborotni uzatishga qaratilgan bo‘lsa, loyihaviy va tadqiqotga asoslangan ta‘lim axborotni qayta ishlash, tahlil qilish va yangi bilim yaratishga urg‘u beradi. Natijada o‘quvchilar nafaqat “nimani bilish”, balki “qanday o‘rganish”ni ham o‘zlashtiradi.

Ilmiy tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, ushbu yondashuvlar o‘quvchilarning motivatsiyasini sezilarli darajada oshiradi, chunki ular o‘z faoliyatining natijasini ko‘rish imkoniga ega bo‘ladi. Bundan tashqari, real hayot bilan bog‘liqlik o‘quvchilarda o‘rganishga nisbatan qiziqishni kuchaytiradi. Biroq bu metodlarni samarali qo‘llash o‘qituvchidan yuqori darajada pedagogik mahorat, puxta rejalashtirish va individual yondashuvni talab qiladi. O‘qituvchi bu jarayonda bilim manbai emas, balki yo‘naltiruvchi va fasilitator rolini bajaradi. Bu juda murakkab va qiziqarli vazifa.

Loyihaviy ta‘lim (PBL) va Tadqiqotga asoslangan ta‘lim (IBL) yillar davomida dunyoning eng ilg‘or pedagogik amaliyotlari sifatida o‘rganilib kelmoqda, shuning uchun mutlaqo “hech kim aytmagan” fikrni topish qiyin.

Ammo men ushbu metodologiyalarning zamonaviy ilm-fan (nevrologiya, psixofizika, kiberpsixologiya) va eng so‘nggi sotsiologik tendentsiyalar bilan kesishmasidagi yangi qirralarini, kutilmagan ta‘sir mexanizmlarini va

ommalashmagan, ammo ilmiy isbotlangan jihatlarini ochib berishga harakat qilaman.

Loyihaviy ta'lim faqat muloqotga kirishuvchan, yetakchi (ekstravert) o'quvchilar uchun samarali. Sokin bolalar chetda qolib ketadi, degan fikr ustun. Aslida, professional darajada tuzilgan loyihaviy ish introvert (sokin, ichkariga yo'naltirilgan) oquvchilarning "yashirin potentsialini" ochish uchun dunyodagi eng mukammal tizimdir. Bu metod ularga an'anaviy darsda yetishmaydigan "xavfsiz intellektual makon" va "shaxsiy ritm"ni beradi.

Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, introvert bolalar kognitiv yuklama (muloqot, shovqin, doimiy o'qituvchi bosimi) bo'lmaganda murakkab muammolarni chuqurroq tahlil qilishga qodir. PBL loyihalari ko'pincha "chuqur izlanish faza"larini o'z ichiga oladi, bu yerda o'quvchi yolg'iz ishlashi mumkin.

To'g'ri tashkil qilingan jamoada o'quvchi o'z hissasini ko'rsata olishi uchun "kim birinchi gapiradi" degan raqobat emas, "kim eng aniq ma'lumotni beradi" degan talab ustuvor bo'ladi. Bu introvertlarni muloqot qo'rquvidan ozod qiladi.

Haqiqiy tadqiqot asosidagi ta'limning eng kuchli, ammo yashirin mexanizmi - bu "nazorat qilinadigan intellektual umidsizlik (frustration)" davridir. Aynan "Hech narsa o'xshamayapti, bu javob xato, yo'l yopiq!" degan his-tuyg'ular miyaning uzoq muddatli plastikligini va moslashuvchanligini (resilience) ta'minlaydigan 'mo'jizaviy dori"dir.

8-rasm. Loyihaga va tadqiqotchilikka asoslangan ta'lim

2.3. Raqamli texnologiyalar va ularning ta'lim jarayonidagi o'rni

Raqamli texnologiyalar bugungi kunda ta'lim jarayonining ajralmas qismiga aylangan bo'lib, ular bilim olish, uni qayta ishlash va uzatish usullarini tubdan o'zgartirib yubordi. Ushbu tushuncha kompyuterlar, mobil qurilmalar, internet tarmoqlari, sun'iy intellekt tizimlari va turli dasturiy platformalarni o'z ichiga oladi. Raqamli texnologiyalar ta'limni faqat axborot yetkazib berish vositasi sifatida emas, balki interaktiv, moslashuvchan va individual ehtiyojlarga moslashtirilgan murakkab tizim sifatida rivojlantirish imkonini beradi. Bu jarayon ayniqsa Digital transformation konsepsiyasi bilan bevosita bog'liq bo'lib, u ta'limning barcha bosqichlarida raqamli vositalarni tizimli joriy etishni anglatadi.

An'anaviy ta'lim modelida o'qituvchi asosiy axborot manbai bo'lgan bo'lsa, raqamli texnologiyalar bu ro'lni sezilarli darajada kengaytirdi. Endilikda o'quvchilar E-learning platformalari orqali mustaqil ravishda bilim olish imkoniga ega bo'lmoqda. Bu esa ta'limning vaqt va makon bilan bog'liqligini kamaytiradi, ya'ni o'quvchi istalgan joyda va istalgan vaqtda o'rganishi mumkin. Shu bilan birga, videodarslar, interaktiv testlar va virtual laboratoriyalar bilimni ko'proq vizual va amaliy shaklda o'zlashtirishga yordam beradi. Natijada o'rganish jarayoni samaradorligi ortadi, chunki inson miyasi ko'rish va faol ishtirok orqali ma'lumotni yaxshiroq qabul qiladi.

Raqamli texnologiyalar ta'lim jarayonini individuallashtirish imkonini ham yaratadi. Har bir o'quvchining o'ziga xos qobiliyati, tezligi va qiziqishlari mavjud bo'lib, an'anaviy tizimda buni hisobga olish qiyin. Ammo zamonaviy platformalar o'quvchining faoliyatini tahlil qilib, unga mos kontentni taklif eta oladi. Bu jarayon Adaptive learning deb ataladi. Bunday yondashuv orqali o'quvchi o'z imkoniyatiga mos tempda o'rganadi, natijada bilimlar chuqurroq o'zlashtiriladi va o'qishga bo'lgan qiziqish pasaymaydi.

Ta'limda raqamli texnologiyalarning yana bir muhim jihati bu hamkorlik va kommunikatsiyani rivojlantirishidir. Internet tarmoqlari orqali o'quvchilar va o'qituvchilar turli hududlarda bo'lsa ham, birgalikda ishlashi mumkin. Masofaviy ta'lim, onlayn seminarlar va virtual sinflar global miqyosda bilim almashish

imkonini yaratadi. Bu jarayon Distance learning tushunchasi bilan ifodalanadi. Ayniqsa pandemiya davrida bu model ta'lim tizimining uzluksizligini ta'minlashda muhim rol o'ynadi va uning samaradorligi amaliy jihatdan isbotlandi.

Raqamli texnologiyalar shuningdek, o'quvchilarda zamonaviy kompetensiyalarni shakllantirishga xizmat qiladi. Axborotni izlash, tanlash, tahlil qilish va undan samarali foydalanish ko'nikmalari bugungi kunda asosiy talabga aylangan. Bu esa Digital literacy darajasini oshirishni talab etadi. Raqamli savodxonlik faqat texnik ko'nikmalarni emas, balki axborot xavfsizligi, tanqidiy fikrlash va media madaniyatni ham o'z ichiga oladi.

RESURS TANLASH BO'YICHA TAVSIYALAR:

Maqsad	Tavsiya etilgan resurslar
Mnemojadvalni tezda tayyorlash	Canva, PowerPoint
Interaktiv mashg'ulotlar	Genially, PowerPoint
Kartoteka yuritish	Padlet, Trello, Notion
Jamoaviy (hamkorlikda) ishlash	Google Taqdimotlar, Miro
G'oyalarni qidirish	Pinterest

9 rasm. Mnemonika va kartotekalar tayyorlash uchun resurslar

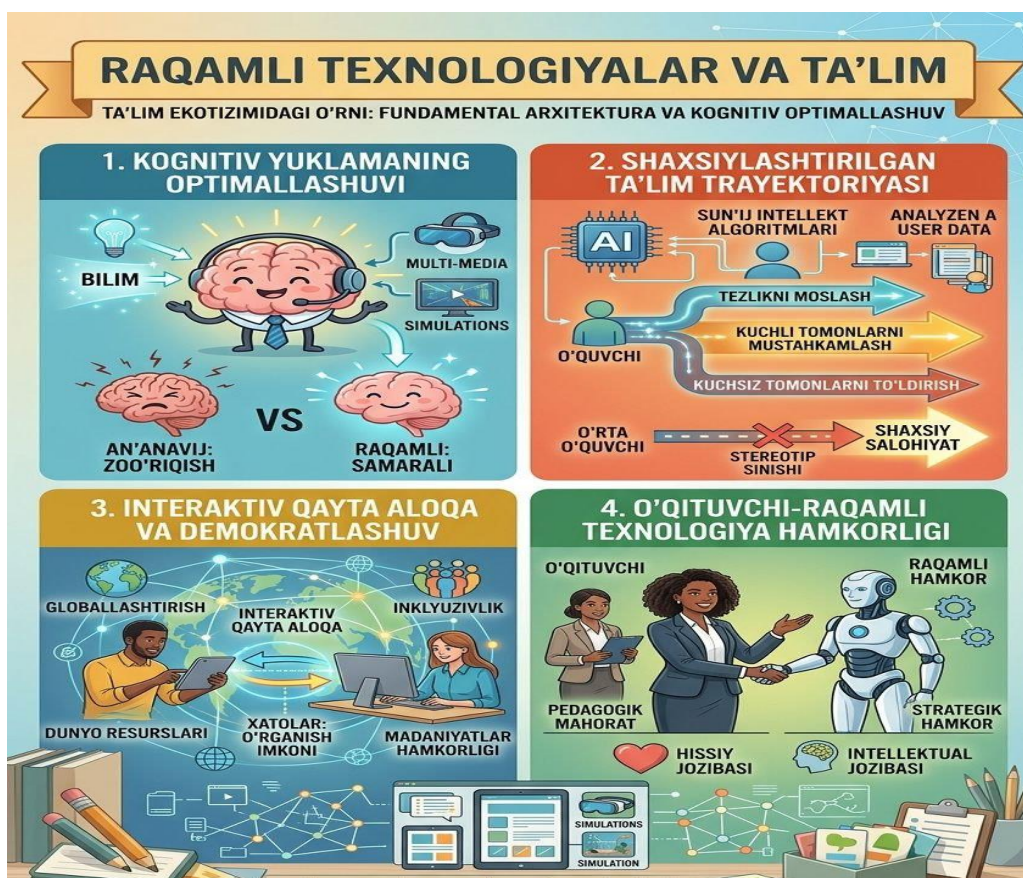
Shu bilan birga, raqamli texnologiyalarni ta'limga joriy etish bir qator muammolarni ham keltirib chiqaradi. Masalan, barcha hududlarda texnik infratuzilmaning yetarli emasligi, internet tezligining pastligi yoki qurilmalar bilan ta'minlanganlik darajasining turlicha ekanligi ta'lim sifati o'rtasida tafovutlarni yuzaga keltirishi mumkin. Bundan tashqari, ortiqcha raqamli muhit

o'quvchilarning diqqatini chalg'itishi yoki ularning mustaqil fikrlashiga salbiy ta'sir ko'rsatishi ehtimoli ham mavjud. Shu sababli raqamli texnologiyalardan oqilona va muvozanatli foydalanish muhim ahamiyatga ega. Raqamli texnologiyalarning zamonaviy ta'lim ekotizimidagi o'rni shunchaki dars jarayonini kompyuterlashtirish emas, balki bilish jarayonining fundamental arxitekturasini qayta qurishdan iboratdir. Bugungi kunda texnologiya o'qituvchi va o'quvchi o'rtasidagi an'anaviy vertikal munosabatni (ma'lumot yetkazuvchi va qabul qiluvchi) gorizontaal hamkorlik maydoniga aylantirdi. Bu jarayonda eng muhim o'zgarish — kognitiv yuklamaning optimallasuvi hisoblanadi. Multimedia elementlari, simulyatsiyalar va virtual laboratoriyalar mavhum ilmiy tushunchalarni vizuallashtirish orqali inson miyasining ishchi xotirasini zo'riqishdan xalos etadi va ma'lumotni uzoq muddatli xotiraga o'tkazish samaradorligini oshiradi.

Raqamli muhitning yana bir o'ziga xos jihati — shaxsiylashtirilgan ta'lim trayektoriyasini yaratish imkoniyatidir. Sun'iy intellektga asoslangan algoritmlar har bir o'quvchining o'zlashtirish tezligi, qiziqishlari va kuchli-kuchsiz tomonlarini tahlil qilib, unga moslashuvchan (adaptiv) kontent taqdim etadi. Bu esa ommaviy ta'limdagi "o'rtacha o'quvchi uchun dars o'tish" stereotipini sindirib, har bir shaxsga o'z salohiyatini maksimal darajada namoyon qilishga sharoit yaratadi. Raqamli vositalar yordamida shakllanadigan interaktiv qayta aloqa (feedback) tizimi esa xatolarni qo'rqinchli muvaffaqiyatsizlikdan, o'rganish jarayonining tabiiy va qiziqarli elementiga aylantiradi.

Shu bilan birga, raqamli texnologiyalar ta'limda inklyuzivlik va demokratlashuvni ta'minlovchi asosiy omilga aylandi. Geografik joylashuvidan qat'i nazar, har qanday izlanuvchi dunyoning eng nufuzli universitetlari resurslaridan foydalanish, global ilmiy loyihalarda ishtirok etish va turli madaniyat vakillari bilan hamkorlikda tadqiqotlar olib borish imkoniga ega bo'ldi. Bu esa ta'limni devorlar bilan chegaralangan binodan, butun dunyoni qamrab oluvchi yaxlit axborot maydoniga ko'chirdi. Yakuniy xulosa sifatida aytish mumkinki, texnologiya o'qituvchining o'rnini bosuvchi kuch emas, balki uning pedagogik

mahoratini yangi bosqichga olib chiquvchi, darsning hissiy va intellektual jozibasini oshiruvchi strategik hamkor hisoblanadi.

10-rasm. Raqamli texnologiyalardan ta'limda foydalanish

Raqamli vositalarning samaradorligi “qaysi biri eng yaxshi” degan savoldan ko‘ra, “qaysi maqsad uchun qo‘llanilyapti” degan mezonga tayanadi. Pedagogika va kognitiv psixologiya nuqtai nazaridan, ta'limda eng samarali vositalarni quyidagi toifalarga ajratish mumkin:

1. Eng yuqori kognitiv faollik uchun: Simulyatsiyalar va Virtual Laboratoriyalar (PhET, Labster). Bu vositalar hozirda eng samarali hisoblanadi, chunki ular o‘quvchini shunchaki kuzatuvchidan faol ishtirokchiga aylantiradi. “Konus of Experience” (Tajriba konusi) nazariyasiga ko‘ra, inson o‘zi bajarib ko‘rgan narsasining 90% qismini eslab qoladi. Virtual laboratoriyalar xavfli yoki qimmat tajribalarni xavfsiz va cheksiz marta takrorlash imkonini beradi.

2. Shaxsiylashtirish uchun: Adaptiv o‘quv platformalari (Khan Academy, Duolingo)

Bu tizimlar o'quvchining har bir javobini tahlil qiladi va dars murakkabligini unga moslashtiradi. Ular "ZPD" (Yaqin rivojlanish zonasi) tamoyili asosida ishlaydi. Ya'ni, o'quvchiga u hal qila oladigan, lekin bir oz ter to'kishni talab qiladigan vazifalarni beradi. Bu o'quvchining zerikib qolishini yoki tushkunlikka tushishini oldini oladi.

3. Vizual tushuntirish va tartiblash uchun: Grafik redaktorlar (Canva, Miro). Murakkab mavzularni mantiqiy qismlarga bo'lishda va mnemotexnikalarni qo'llashda tengsizdir. Inson miyasi vizual ma'lumotni matnga qaraganda 60 000 marta tezroq qayta ishlaydi. "Dual Coding" (Ikki tomonlama kodlash) nazariyasiga ko'ra, ma'lumot ham matn, ham tasvir shaklida berilsa, uni o'zlashtirish koeffitsienti keskin oshadi.

4. Baholash va qayta aloqa uchun: Interaktiv testlar (Kahoot, Quizizz, Plickers) Darsning samaradorligini shu lahzada aniqlash imkonini beradi. "Gamification" (O'yinlashtirish) mexanizmi dofamin ajralishini rag'batlantiradi, natijada o'quvchining darsdagi diqqati va ishtiyoqi ortadi. Shuningdek, o'qituvchi kimning qayerda xato qilganini o'sha zahoti ko'rib, darsni korreksiya qila oladi. LMS (Learning Management Systems - masalan, Google Classroom yoki Moodle) eng samarali vosita hisoblanadi. Chunki u yuqoridagi barcha vositalarni bitta tizimga birlashtiradi va o'quv jarayonini izchil boshqarishga imkon beradi.

II BOB. TA'LIM JARAYONINI SAMARALI TASHKIL ETISH TEKNOLOGIYALARI VA AMALIY TAVSIYALAR

3.1. Dars jarayonida vizualizatsiya va modellashtirish usullari

Dars jarayonida vizualizatsiya va modellashtirish usullari zamonaviy ta'limning muhim tarkibiy qismi bo'lib, ular o'quvchilarning bilimni chuqurroq anglashiga, tasavvur qilish qobiliyatini rivojlantirishga va murakkab tushunchalarni soddalashtirishga xizmat qiladi. Vizualizatsiya bu ma'lumotni ko'rish orqali idrok etish imkonini beradigan vosita bo'lsa, modellashtirish esa real jarayon yoki obyektning soddalashtirilgan, ammo mazmunan to'liq aksini yaratish orqali o'rganishga yordam beradi. Ushbu ikki yondashuv o'zaro uyg'unlashgan holda dars samaradorligini sezilarli darajada oshiradi.

Vizualizatsiya usullaridan foydalanishda o'qituvchi abstrakt tushunchalarni grafiklar, diagrammalar, infografikalar, animatsiyalar va interaktiv taqdimotlar orqali ifodalaydi. Bu jarayon o'quvchilarning faqat eshitish orqali emas, balki ko'rish orqali ham bilimni qabul qilishini ta'minlaydi. Natijada ular ma'lumotni tezroq tushunadi va uzoqroq eslab qoladi. Ayniqsa, tabiiy fanlar, matematika va texnika yo'nalishlarida vizual materiallar murakkab jarayonlarni oddiy va tushunarli shaklga keltiradi.

Modellashtirish esa o'quvchilarga nazariy bilimlarni amaliyot bilan bog'lash imkonini beradi. Bu usulda o'quvchilar real hayotdagi hodisalar yoki tizimlarning modellarini yaratadi yoki ulardan foydalanadi. Masalan, fizik jarayonlarni simulyatsiya qilish, biologik tizimlarning 3D modellari bilan ishlash yoki iqtisodiy jarayonlarni soddalashtirilgan shaklda tasvirlash orqali o'quvchilar sabab-oqibat bog'liqliklarini chuqurroq anglaydi. Modellashtirish jarayoni o'quvchilarda tahliliy fikrlash, muammo yechish va mustaqil xulosa chiqarish ko'nikmalarini rivojlantiradi.

Zamonaviy axborot texnologiyalari ushbu usullarni yanada samarali qo'llash imkonini bermoqda. Virtual laboratoriyalar, kompyuter simulyatsiyalari va interaktiv platformalar orqali o'quvchilar real tajribalarni xavfsiz va arzon sharoitda o'tkazishi mumkin. Bu esa ta'lim jarayonini nafaqat qiziqarli, balki

innovatsion ham qiladi. Shuningdek, vizualizatsiya va modellashtirish individual o'rganish sur'atlarini hisobga olishga yordam beradi, chunki har bir o'quvchi materialni o'ziga qulay tarzda idrok etadi.

Umuman olganda, vizualizatsiya va modellashtirish usullari dars jarayonida faqat yordamchi vosita emas, balki bilimni shakllantirishning asosiy mexanizmlaridan biri hisoblanadi. Ular orqali o'quvchilar passiv tinglovchidan faol ishtirokchiga aylanadi, bu esa ta'lim sifatini oshirishning muhim omillaridan biridir.

Vizualizatsiya usullaridan foydalanishda o'qituvchi ma'lumotni faqat tasvirlash bilan cheklanmaydi, balki uni didaktik maqsadga mos ravishda tuzadi. Masalan, matematika darsida funksiyalarni o'rgatishda oddiy formulani yozish o'rniga grafik orqali uning o'zgarishini ko'rsatish o'quvchiga "qanday ishlashini" ko'rish imkonini beradi. Agar parabola grafigi bosqichma-bosqich qurib ko'rsatilsa, o'quvchi formuladagi har bir koeffitsiyentning grafiga qanday ta'sir qilishini aniq tushunadi. Bu yerda vizualizatsiya faqat chizma emas, balki tushuncha va sabab-oqibatni ochib beruvchi vositaga aylanadi.

Tabiiy fanlarda vizualizatsiya yanada aniqroq samara beradi. Masalan, biologiya darsida hujayra tuzilishini oddiy rasm bilan emas, balki rangli, qatlamlarga ajratilgan va har bir organoid funksiyasi ko'rsatilgan interaktiv model orqali tushuntirish o'quvchining eslab qolish darajasini oshiradi. Tadqiqotlarga ko'ra, faqat matn orqali berilgan ma'lumotning o'rtacha 20–30% i eslab qolinadi, vizual materiallar qo'shilganda esa bu ko'rsatkich 60–70% gacha oshadi. Bu esa vizualizatsiyaning samaradorligini aniq ko'rsatadi.

Modellashtirish usullarida esa o'quvchi bevosita jarayonga "kiradi". Masalan, fizika darsida erkin tushish qonunini o'rganishda formulani yodlash o'rniga kompyuter simulyatsiyasida turli massali jismlarni tashlab ko'rish orqali ularning bir xil tezlanishda harakatlanishini o'zi kuzatadi. Bu tajriba real laboratoriyada ham o'tkazilishi mumkin, lekin modellashtirish orqali vaqt, xavfsizlik va resurslar tejaladi. Eng muhimi, o'quvchi nazariy qonunni o'zi "kashf qilgandek" bo'ladi.

Geografiya yoki iqtisodiyot fanlarida modellashtirish orqali murakkab tizimlar tushuntiriladi. Masalan, aholining o'sish modelini yaratishda tug'ilish va o'lim ko'rsatkichlarini o'zgartirib, natijada qanday demografik holat yuzaga kelishini ko'rish mumkin. Bu oddiy jadval emas, balki o'zgaruvchilar o'rtasidagi bog'liqlikni tushunishga yordam beradigan interaktiv model hisoblanadi. Shu orqali o'quvchi statistik ma'lumotni tahlil qilishni ham o'rganadi.

Vizualizatsiya va modellashtirishni birgalikda qo'llash eng yuqori samarani beradi. Masalan, kimyo darsida molekular tuzilishini 3D model orqali ko'rsatish (vizualizatsiya) va keyin ularning reaksiyaga kirishishini animatsiya yoki simulyatsiya orqali kuzatish (modellashtirish) o'quvchiga mavzuni to'liq anglash imkonini beradi. Bu yondashuv abstrakt kimyoviy tenglamalarni real jarayon sifatida tasavvur qilishga yordam beradi.

11-rasm. Darslarda vizualizatsiya va modellashtirishning o'rni

Amaliy natijalar ham aniq: vizual va modellashtirish asosida o'tilgan darslarda o'quvchilarning faolligi oshadi, savol berish ko'rsatkichi yuqori bo'ladi va mustaqil fikrlash rivojlanadi. Shuningdek, bunday darslarda o'quvchilar xatodan qo'rqmaydi, chunki model ustida tajriba qilish imkoniyati mavjud. Bu esa innovatsion va erkin o'rganish muhitini yaratadi. Dars jarayoni — bu murakkab

ijtimoiy-psixologik tizim bo'lib, unda o'qituvchi va o'quvchi o'rtasidagi aloqada turli to'siqlar yuzaga kelishi tabiiy. Ushbu muammolarni ilmiy tahlil qilish va ularga tizimli yechim topish ta'lim sifatini kafolatlaydi.

Quyida dars jarayonida eng ko'p uchraydigan muammolar va ularning zamonaviy pedagogik yechimlari keltirilgan:

1. O'quvchilarning diqqat markazi va motivatsiyasi pastligi. O'quvchilar darsda jismonan ishtirok etsa-da, xayolan darsdan tashqarida bo'lishi yoki mavzuga qiziqmasligi. Inson miyasi "zerikarli" yoki hayotiy ahamiyati yo'q deb hisoblagan ma'lumotni filtrlab tashlaydi. "Contextual Learning" - Kontekstli ta'lim. Mavzuni hayotiy misollar bilan bog'lash. Masalan, foizlar mavzusini o'qitishda do'kondagi chegirmalarni, kimyoda esa oshxonadagi jarayonlarni misol qilish.

2. Sinfidagi bilim darajasining turtiligi (Geterogenlik). Bir sinfda ham o'ta iqtidorli, ham o'zlashtirishi sust o'quvchilarning borligi. O'qituvchi kimga moslashishni bilmay qolishi. Tabaqalashtirilgan ta'lim (Differentiated Instruction). Topshiriqlarni murakkablik darajasiga ko'ra bo'lish. Tayanch tushunchalar bilan ishlash. Tadqiqot xarakteridagi yoki mantiqiy loyiha topshiriqlari.

3. Vaqtni noto'g'ri taqsimlash (Time Management). Yangi mavzuga ko'p vaqt sarflab, mustahkamlashga vaqt yetmay qolishi yoki darsning oxirgi qismi "shoshilinch" o'tilishi. "Scaffolding" ya'ni bosqichma-bosqich qo'llab-quvvatlash va texnologik xarita. Darsning har bir bloki (tashkiliy qism, bayon, amaliyot) uchun qat'iyvaqt belgilash. Agarda mavzu murakkab bo'lsa, uni "Mikro-o'rganish" (Micro-learning) formatiga o'tkazib, qismlarga bo'lib tushuntirish.

4. Intizom va tartib muammolar. Ayrim o'quvchilarning darsga xalaqit berishi, shovqin yoki AKT vositalaridan noto'g'ri foydalanish. "Proactive Classroom Management". Jazo choralaridan ko'ra, dars boshida o'quvchilar bilan birgalikda "Oltin qoidalar"ni ishlab chiqish. O'quvchini "aybdor" qilish emas, unga mas'uliyatli vazifani topshirish orqali uning energiyasini ijobiy tomonga yo'naltirish.

5. Nazariya va amaliyot o'rtasidagi uzilish. O'quvchi formulani yodlaydi, lekin uni qayerda qo'llashni bilmaydi. Loyiha usuli (Project-Based Learning). O'quvchi darsda olgan bilimni kichik bir mahsulot (infografika, model, taqdimot) yaratishga sarf etishi kerak. Bu bilimlarning uzoq muddatli xotiraga o'tishini ta'minlaydi.

3.2. Laboratoriya va amaliy mashg'ulotlarni samarali tashkil etish

Laboratoriya va amaliy mashg'ulotlarni samarali tashkil etish zamonaviy ta'limda barcha fanlar uchun umumiy metodik asosga ega bo'lib, u nazariy bilimni amaliy faoliyat orqali mustahkamlash, o'quvchini faol subyektga aylantirish va real hayot bilan bog'lashga xizmat qiladi. Quyida ushbu mavzu ilmiy asoslangan, konkret va umumta'lim maktablaridagi barcha fanlarga mos keladigan yagona tizim sifatida batafsil yoritiladi.

Laboratoriya va amaliy mashg'ulotlarning asosiy mohiyati shundan iboratki, o'quvchi bilimni tayyor holda qabul qilmaydi, balki uni faol harakat, tajriba va kuzatish orqali "kashf etadi". Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, o'quvchilar laboratoriya mashg'ulotlarida asbob-uskunalarni ishlatish, tajriba jarayonini bajarish va natijani kuzatishda yuqori darajada faol bo'ladi va bu bilim uzoq muddat esda qoladi. Shu bilan birga, agar dars faqat tajriba bilan cheklanib qolsa, nazariy tushunchalar yetarlicha shakllanmaydi. Demak, samarali tashkil etish uchun nazariya va amaliyot integratsiyasi majburiy hisoblanadi. Samarali laboratoriya mashg'uloti uch bosqichli tizim asosida tashkil etilishi kerak. Birinchi bosqich – tayyorgarlik bosqichi. Bu yerda o'qituvchi tajribaning maqsadini aniq belgilaydi, o'quvchilarga oldindan savollar beradi va ularni fikrlashga undaydi. Tadqiqotlarda ko'rsatilishicha, tajribadan oldin o'quvchini faol fikrlashga jalb qilish natijani sezilarli yaxshilaydi. Masalan, fizika darsida "Nima sababdan barcha jismlar bir xil tezlanishda tushadi?" degan savol berilsa, o'quvchi tajribani tushunishga tayyor bo'ladi.

Ikkinchi bosqich – amaliy bajarish jarayoni. Bu bosqichda o'quvchilar kichik guruhlarda ishlashi eng samarali hisoblanadi. Chunki laboratoriya muhiti nafaqat bilim, balki hamkorlik, muloqot va muammoni hal qilish ko'nikmalarini ham rivojlantiradi. Masalan:

1. Fizika: elektr zanjirini yig'ish
2. Kimyo: reaksiya tezligini kuzatish
3. Biologiya: mikroskop orqali hujayrani o'rganish
4. Matematika: statistik ma'lumotlarni amaliy tahlil qilish

5. Geografiya: xarita va modellar bilan ishlash

6. Informatika: algoritmni dasturda sinab ko‘rish

Bu jarayonda o‘qituvchi faqat nazoratchi emas, balki yo‘naltiruvchi rolini bajaradi. Uchinchi bosqich – tahlil va umumlashtirish bosqichi. Eng muhim qism aynan shu hisoblanadi. Ko‘plab tadqiqotlarda o‘quvchilar tajriba jarayonini yaxshi eslab qolishi, lekin uning nazariy mazmunini to‘liq tushunmasligi aniqlangan. Shuning uchun mashg‘ulot oxirida quyidagilar amalga oshirilishi kerak:

1. Natijalarni izohlash

2. Sabab-oqibat bog‘liqligini aniqlash

3. Formulalar bilan bog‘lash

4. Real hayotga tatbiq qilish

Zamonaviy yondashuvlarda laboratoriya mashg‘ulotlari faqat an‘anaviy shaklda emas, balki innovatsion shakllarda ham tashkil etilmoqda. Masalan, virtual laboratoriyalar va simulyatsiyalar o‘quvchilarning qiziqishini oshiradi, xavfsizlikni ta‘minlaydi va resurslarni tejaydi. Ayniqsa, kimyo va fizika fanlarida xavfli yoki murakkab tajribalarni virtual muhitda bajarish samarali hisoblanadi. Bundan tashqari, loyiha asosida o‘qitish (project-based learning) laboratoriya mashg‘ulotlarining rivojlangan shakli hisoblanadi. Bu yondashuvda o‘quvchilar mustaqil ravishda muammo tanlaydi, tajriba o‘tkazadi va natijani himoya qiladi. Natijada ularning tanqidiy fikrlash, axborot izlash va tahlil qilish ko‘nikmalari rivojlanadi.

Barcha fanlar uchun umumiy samarali usullar quyidagicha umumlashtiriladi:

1. Muammoli vaziyat yaratish (problem-based learning)

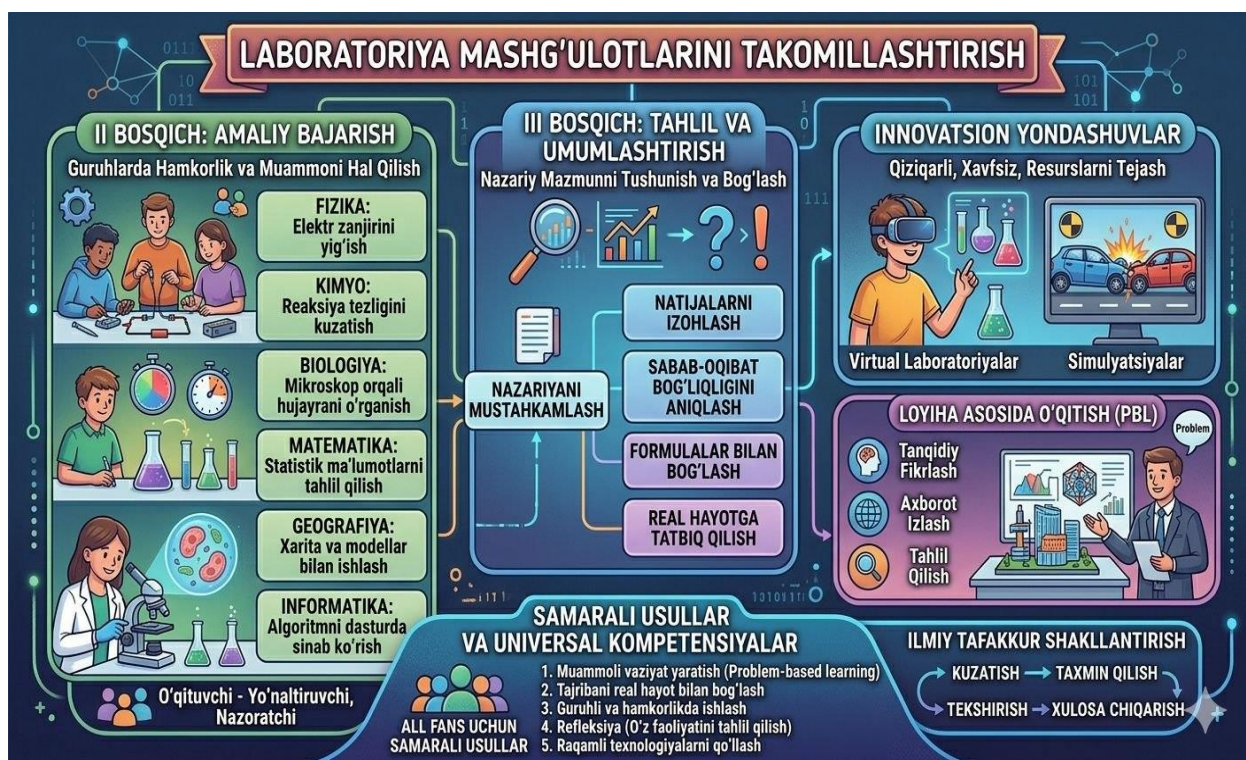
2. Tajribani real hayot bilan bog‘lash

3. Guruhli va hamkorlikda ishlash

4. Refleksiya (o‘z faoliyatini tahlil qilish)

5. Raqamli texnologiyalarni qo‘llash

Shuningdek, laboratoriya mashg'ulotlari o'quvchida faqat bilim emas, balki ilmiy tafakkur shakllantiradi. Ya'ni u kuzatadi, taxmin qiladi, tekshiradi va xulosa chiqaradi. Bu esa barcha fanlar uchun universal kompetensiya hisoblanadi.

12-rasm. Laboratoriya va amaliy mashg'ulotlarni samarali tashkil qilish

Laboratoriya va amaliy mashg'ulotlarni samarali tashkil etish ta'lim jarayonining sifatini oshirishda hal qiluvchi omillardan biri bo'lib, u o'quvchining bilimni passiv qabul qilishdan faol o'zlashtirishga o'tishini ta'minlaydi. Bunday mashg'ulotlarning samaradorligi, avvalo, ularning puxta rejalashtirilganligi va aniq didaktik maqsadga yo'naltirilganligiga bog'liq. O'qituvchi har bir amaliy ishni tashkil etishda "o'quvchi nimani bilib chiqadi, nimani bajara oladi va qanday xulosa chiqaradi" degan uchta asosiy savolga javobni oldindan belgilab olishi zarur. Chunki laboratoriya faqat tajriba ko'rsatish emas, balki bilimni shakllantirish jarayonidir.

Amaliy mashg'ulotlar o'quvchilarning bir vaqtning o'zida bir nechta kompetensiyalarini rivojlantiradi. Ular kuzatish, taqqoslash, o'lchash, tahlil qilish va xulosa chiqarish kabi ilmiy faoliyat elementlarini o'z ichiga oladi. Masalan, fizika yoki kimyo darslarida o'quvchi tajriba natijasini faqat ko'rish bilan

cheklanmaydi, balki uni o'ldaydi, natijalarni yozib boradi va ma'lum qonuniyatlarni aniqlaydi. Shu jarayonning o'zi o'quvchida ilmiy yondashuvni shakllantiradi. Xuddi shunday, matematika fanida amaliy mashg'ulotlar masalalarni real vaziyatlar bilan bog'lash orqali amalga oshiriladi, bu esa formulalarning hayotiy ahamiyatini ochib beradi.

Laboratoriya mashg'ulotlarining muhim jihatlaridan biri – bu o'quvchining xatoga yo'l qo'yish imkoniyatidir. An'anaviy darslarda xato ko'pincha salbiy baholansa, amaliy faoliyatda xato o'rganishning tabiiy qismi sifatida qaraladi. O'quvchi noto'g'ri natijani tahlil qilish orqali to'g'ri xulosaga keladi va bu jarayon uning tanqidiy fikrlashini rivojlantiradi. Shu sababli, samarali tashkil etilgan laboratoriya mashg'ulotida o'qituvchi natijadan ko'ra jarayonga ko'proq e'tibor qaratadi.

Bunday mashg'ulotlar barcha fanlar uchun moslashtirilishi mumkinligi bilan ham ahamiyatlidir. Gumanitar fanlarda ham amaliy yondashuv mavjud. Masalan, tarix darslarida hujjatlar bilan ishlash, voqealarni tahlil qilish yoki rolli o'yinlar orqali tarixiy vaziyatlarni tiklash laboratoriya mashg'ulotiga o'xshash faoliyat hisoblanadi. Ona tili va adabiyot fanlarida esa matn ustida ishlash, tahlil qilish, ijodiy yozuv mashqlari orqali o'quvchilar mustaqil fikrlashni o'rganadi. Bu jarayonlar ham amaliy faoliyat bo'lib, ularning samaradorligi o'quvchining faol ishtirokiga bog'liq.

Zamonaviy ta'limda laboratoriya va amaliy mashg'ulotlar raqamli texnologiyalar bilan yanada boyitilmoqda. Interaktiv dasturlar, virtual tajribalar va simulyatsiyalar o'quvchiga murakkab jarayonlarni xavfsiz va takror-takror o'rganish imkonini beradi. Masalan, biologiyada inson organlari faoliyatini animatsiya orqali kuzatish yoki geografiyada iqlim o'zgarishini model orqali tahlil qilish o'quvchining mavzuni chuqurroq tushunishiga yordam beradi. Bu esa o'quvchining faqat eslab qolish emas, balki tushunish va qo'llash darajasiga chiqishini ta'minlaydi.

Laboratoriya mashg'ulotlarining samaradorligi o'qituvchi va o'quvchi o'rtasidagi hamkorlikka ham bog'liq. O'qituvchi nazorat qiluvchi emas, balki yo'naltiruvchi, maslahat beruvchi rolini bajarishi kerak. O'quvchilar esa mustaqil qaror qabul qilishga, tajriba natijalarini erkin muhokama qilishga undaladi. Shu tarzda dars jarayonida ochiq muhit yaratiladi va o'quvchi o'z fikrini bildirishdan qo'rqmaydi. Yana bir muhim jihat shundaki, laboratoriya va amaliy mashg'ulotlar natijasi baholash tizimi bilan uyg'un bo'lishi kerak. Faqat yakuniy natijani emas, balki jarayondagi ishtirok, yondashuv, mantiqiy fikrlash va xulosa chiqarish qobiliyatlari ham baholanishi zarur. Bu esa o'quvchini faqat to'g'ri javob uchun emas, balki to'g'ri fikrlash uchun rag'batlantiradi.

3.3. O‘quvchilarda kreativlik va tanqidiy fikrlashni rivojlantirish metodlari

O‘quvchilarda kreativlik va tanqidiy fikrlashni rivojlantirish zamonaviy ta’limning ustuvor yo‘nalishlaridan biri bo‘lib, bu jarayon o‘quvchini tayyor bilimni yodlovchi emas, balki yangi g‘oya yaratuvchi va mustaqil qaror qabul qiluvchi shaxs sifatida shakllantirishga qaratiladi. Kreativlik bu yangicha fikrlash, noodatiy yechim topish va mavjud bilimlarni yangi vaziyatda qo‘llay olish qobiliyati bo‘lsa, tanqidiy fikrlash esa axborotni tahlil qilish, solishtirish, baholash va asoslangan xulosa chiqarish jarayonidir. Ushbu ikki ko‘nikma o‘zaro uzviy bog‘liq bo‘lib, ular birgalikda rivojlanganda o‘quvchining intellektual salohiyati sezilarli darajada oshadi.

Dars jarayonida bu ko‘nikmalarni shakllantirish, avvalo, o‘qitish uslubini o‘zgartirishni talab qiladi. Ya’ni an’anaviy “o‘qituvchi tushuntiradi – o‘quvchi eslab qoladi” modelidan voz kechib, “o‘quvchi izlanadi – o‘qituvchi yo‘naltiradi” yondashuviga o‘tiladi. Bunda muammoli vaziyatlar yaratish eng samarali usullardan biri hisoblanadi. O‘quvchiga tayyor javob berilmaydi, balki uni fikrlashga majbur qiladigan savol yoki topshiriq beriladi. Masalan, “Agar Yerdan tortishish kuchi bo‘lmaganida nima bo‘lardir?” kabi savollar o‘quvchini nafaqat bilimni qo‘llashga, balki yangi tasavvurlar yaratishga undaydi. Bu kreativ fikrlashni faollashtiradi.

Tanqidiy fikrlashni rivojlantirishda esa dalillar bilan ishlash muhim ahamiyatga ega. O‘quvchilarga turli manbalardan olingan ma’lumotlar berilib, ularni solishtirish, ishonchliligini baholash va xulosa chiqarish topshiriladi. Masalan, tarix fanida bir voqea haqida turli nuqtai nazarlar berilib, o‘quvchidan qaysi biri asosli ekanini izohlash talab etiladi. Bu jarayonda o‘quvchi shunchaki fakti qabul qilmaydi, balki uni tahlil qiladi.

Kreativlikni rivojlantirishda ochiq topshiriqlar katta rol o‘ynaydi. Bunday topshiriqlarda yagona to‘g‘ri javob bo‘lmaydi. Masalan, adabiyot darsida asarning yakunini o‘zgartirib yozish yoki matematika darsida bitta masalani bir nechta usul bilan yechish o‘quvchining fikrlash doirasini kengaytiradi. Shu bilan birga,

o‘quvchiga tanlov erkinligi berilishi ham muhim. U qanday usul bilan ishlashni o‘zi hal qilganda, ijodiy yondashuv kuchayadi.

Amaliy va loyiha asosidagi faoliyat ham bu ko‘nikmalarni rivojlantirishda samarali hisoblanadi. O‘quvchilar muammoni aniqlaydi, reja tuzadi, yechim ishlab chiqadi va natijani taqdim etadi. Bu jarayonda ular nafaqat kreativ fikrlaydi, balki o‘z g‘oyasini himoya qilishni ham o‘rganadi. Ayniqsa, guruhli ishlarda turli fikrlar to‘qnashuvi yuzaga keladi va bu tanqidiy fikrlashni yanada rivojlantiradi.

Savol berish texnologiyasi ham muhim metodlardan biridir. Oddiy yopiq savollar o‘rniga “nima uchun?”, “qanday qilib?”, “agar boshqacha bo‘lsa nima bo‘ladi?” kabi savollar qo‘llanilganda o‘quvchi chuqurroq fikrlashga majbur bo‘ladi. Bu usul barcha fanlarda qo‘llanilishi mumkin va u o‘quvchining mantiqiy fikrlashini mustahkamlaydi.

Zamonaviy axborot muhitida kreativlik va tanqidiy fikrlashni rivojlantirish uchun raqamli vositalardan foydalanish ham muhim. O‘quvchilar turli platformalarda prezentatsiya tayyorlaydi, grafik va diagrammalar yaratadi, ma’lumotlarni tahlil qiladi. Bu esa ularning axborot bilan ishlash kompetensiyasini oshiradi va mustaqil o‘rganishga undaydi.

Yana bir muhim jihat – refleksiya, ya’ni o‘quvchining o‘z fikrlash jarayonini tahlil qilishi. Dars oxirida “Men nimani o‘rgandim?”, “Qanday xatoga yo‘l qo‘ydim?”, “Qanday qilib yaxshilash mumkin?” kabi savollar o‘quvchining o‘z ustida ishlashiga yordam beradi. Bu esa tanqidiy fikrlashning yuqori bosqichi hisoblanadi.

Kreativlik va tanqidiy fikrlashni rivojlantirish aniq bir metod bilan cheklanmaydi, balki butun ta’lim jarayonini qayta tashkil etishni talab qiladi. O‘quvchi erkin fikrlay oladigan, savol bera oladigan va o‘z g‘oyasini asoslab bera oladigan muhit yaratilgandagina bu ko‘nikmalar shakllanadi. Natijada esa bilimni nafaqat egallagan, balki uni tahlil qila oladigan va yangi vaziyatlarda qo‘llay oladigan shaxs tarbiyalanadi. O‘quvchilarda kreativlik va tanqidiy fikrlashni rivojlantirish jarayoni faqat alohida metodlardan foydalanish bilan emas, balki butun dars muhitini o‘zgartirish orqali amalga oshiriladi. Bu jarayonning

samaradorligi o'quvchining fikr bildirish erkinligi, savol berish imkoniyati va xatoga nisbatan munosabat bilan bevosita bog'liq. Agar o'quvchi o'z fikrini erkin ayta olsa va xatodan qo'rqmasa, u tabiiy ravishda ijodiy va tanqidiy fikrlashga o'tadi. Shuning uchun darsda baholash jarayoni ham rag'batlantiruvchi xarakterga ega bo'lishi zarur, ya'ni faqat natija emas, balki fikrlash jarayoni ham qadrlanishi kerak.

13-rasm. Kreativ fikrlashning ta'limdagi o'rni

Kreativ fikrlashni rivojlantirishda assotsiativ tafakkur muhim rol o'ynaydi. Bu usulda o'quvchi bir tushunchani boshqa tushunchalar bilan bog'laydi va yangi g'oyalar hosil qiladi. Masalan, geografiya darsida "cho'l" tushunchasini faqat iqlim bilan emas, balki iqtisodiyot, hayvonot dunyosi va inson faoliyati bilan bog'lash orqali kengroq fikrlash yuzaga keladi. Bu yondashuv fanlararo integratsiyani ham kuchaytiradi va o'quvchining bilimini tizimli qiladi.

Tanqidiy fikrlash esa o'quvchining axborotga bo'lgan munosabatini o'zgartiradi. U har qanday ma'lumotni shunchaki qabul qilmaydi, balki "Bu qanchalik to'g'ri?", "Manba ishonchlimi?", "Boshqa nuqtai nazar bormi?" kabi savollar orqali tekshiradi. Bu ayniqsa hozirgi axborot oqimi kuchli bo'lgan davrda muhim hisoblanadi. O'quvchiga turli qarama-qarshi fikrlarni berish va ularni solishtirish orqali mustaqil xulosa chiqarishga o'rgatish samarali natija beradi.

Dars jarayonida muhokama va debat metodlari ham katta ahamiyatga ega. O'quvchilar biror masala yuzasidan turli pozitsiyalarni himoya qilganda, ular dalil keltirish, fikrni asoslash va boshqalarning fikrini tahlil qilishni o'rganadi. Bu jarayon nafaqat tanqidiy fikrlashni, balki nutq madaniyatini ham rivojlantiradi. Ayniqsa, ijtimoiy fanlar, adabiyot va tarix darslarida bu metod juda samarali hisoblanadi, lekin uni boshqa fanlarga ham moslashtirish mumkin.

Kreativlikni rivojlantirishda tasavvur (imagination) bilan ishlash muhim hisoblanadi. O'quvchilarga "agar boshqacha bo'lsa", "kelajakda qanday bo'ladi", "siz bo'lsangiz nima qilardingiz" kabi topshiriqlar berilganda ular mavjud bilimlardan chiqib yangi g'oyalar yaratadi. Masalan, biologiya darsida "yangi o'simlik turi yaratsangiz, uning qanday xususiyatlari bo'lardi?" degan savol o'quvchini ijodiy fikrlashga undaydi.

Bundan tashqari, muammoni qayta formulalash usuli ham samarali hisoblanadi. Ko'pincha o'quvchilar berilgan muammoni bitta yo'l bilan hal qilishga odatlanadi. Agar o'qituvchi muammoni boshqa nuqtai nazardan ko'rib chiqishni taklif etsa, yangi yechimlar paydo bo'ladi. Masalan, matematika masalasini grafik, jadval yoki mantiqiy tahlil orqali turli usullarda yechish o'quvchining fikrlash moslashuvchanligini oshiradi.

O'quvchilarning kreativ va tanqidiy fikrlashi ularning mustaqil ishlash faoliyati bilan ham chambarchas bog'liq. Mustaqil topshiriqlar berilganda o'quvchi o'z strategiyasini tanlaydi, vaqtni boshqaradi va natijaga erishish yo'lini o'zi belgilaydi. Bu esa o'z-o'zini boshqarish va mas'uliyat hissini rivojlantiradi. Ayniqsa, kichik tadqiqot ishlari, mini-loyihalar va prezentatsiyalar bu borada juda samarali vosita hisoblanadi.

Shuningdek, kreativlikni rivojlantirishda muhitning vizual va emotsional jihati ham muhim. Rangli materiallar, diagrammalar, interaktiv vositalar o'quvchining qiziqishini oshiradi va yangi g'oyalar paydo bo'lishiga turtki beradi. Ijobiy emotsional muhit esa fikrlashni erkinlashtiradi. Stress yoki qo'rquv mavjud bo'lgan muhitda esa kreativ fikrlash sezilarli darajada pasayadi.

Tanqidiy fikrlashning yuqori bosqichi — bu metakognitsiya, ya'ni o'quvchining o'z fikrlash jarayonini anglay olishi hisoblanadi. O'quvchi qanday fikrlaganini, nima uchun aynan shu xulosaga kelganini tushuntira olsa, bu uning chuqur fikrlash darajasini ko'rsatadi. Shu sababli darslarda “Qanday qilib bu xulosaga kelding?” degan savolni tez-tez qo'llash maqsadga muvofiq.

3.4. O‘quvchilar faolligini oshirish strategiyalar. Individual yondashuv va differensial ta’lim

O‘quvchilar faolligini oshirish strategiyalari hamda individual yondashuv va differensial ta’lim zamonaviy pedagogikaning asosiy yo‘nalishlaridan biri bo‘lib, ularning markazida o‘quvchining shaxsiy ehtiyoji, qobiliyati va o‘rganish uslubi turadi. An’anaviy ta’limda barcha o‘quvchilarga bir xil yondashuv qo‘llanilgan bo‘lsa, bugungi kunda ta’lim jarayoni har bir o‘quvchining individual xususiyatlarini hisobga olgan holda tashkil etilishi zarur deb qaralmoqda. Bu esa dars jarayonida faollikni oshirish, qiziqishni kuchaytirish va natijadorlikni ta’minlashga olib keladi.

O‘quvchilar faolligini oshirishning eng muhim sharti — ularni dars jarayonining faol ishtirokchisiga aylantirishdir. Bunda o‘qituvchi bilim beruvchi emas, balki tashkil etuvchi va yo‘naltiruvchi rolini bajaradi. Faollikni oshirish uchun darsda savol-javob, muammoli vaziyatlar, interaktiv topshiriqlar va muhokamalar keng qo‘llaniladi. Masalan, oddiy savollar o‘rniga o‘ylashga majbur qiladigan ochiq savollar berilganda o‘quvchi fikrlashga kirishadi. Shu bilan birga, guruhli ishlar ham muhim ahamiyatga ega, chunki ular o‘quvchilar o‘rtasida hamkorlikni rivojlantiradi va har bir ishtirokchini jarayonga jalb qiladi.

Faollikni oshirishda motivatsiya alohida o‘rin tutadi. Agar o‘quvchi o‘rganayotgan mavzuning hayotiy ahamiyatini tushunsa, u darsga nisbatan qiziqish bilan yondashadi. Shuning uchun o‘qituvchi mavzuni real hayot bilan bog‘lab tushuntirishi zarur. Masalan, matematika darsida foizlarni o‘rganishda kundalik savdo yoki bank operatsiyalariga bog‘lash o‘quvchining e’tiborini oshiradi. Shuningdek, rag‘batlantirish, kichik muvaffaqiyatlarni e’tirof etish ham faollikni kuchaytiradi.

Individual yondashuv esa har bir o‘quvchining o‘ziga xosligini tan olishga asoslanadi. Har bir o‘quvchi bilimni turlicha tezlikda o‘zlashtiradi, turli usullar orqali yaxshiroq tushunadi va qiziqishlari ham farq qiladi. Shu sababli o‘qituvchi topshiriqlarni moslashtirishi, tushuntirish usullarini o‘zgartirishi va kerak bo‘lsa

qo‘shimcha yordam ko‘rsatishi zarur. Masalan, ba‘zi o‘quvchilar vizual materiallar orqali yaxshi o‘rganadi, boshqalari esa amaliy faoliyat orqali. Individual yondashuv aynan shu farqlarni hisobga olishni anglatadi.

Differensial ta‘lim individual yondashuvning amaliy ko‘rinishi bo‘lib, u o‘quvchilarga turli darajadagi va turli murakkablikdagi topshiriqlar berishni nazarda tutadi. Bunda sinfdagi barcha o‘quvchilar bir xil natijaga emas, balki o‘z imkoniyatlariga mos natijaga erishadi. Masalan, bir mavzu bo‘yicha uch xil darajadagi topshiriq berilishi mumkin: boshlang‘ich daraja (asosiy tushunchani o‘zlashtirish), o‘rta daraja (qo‘llash), yuqori daraja (tahlil va ijod

14-rasm. O‘quvchilar faolligini oshiruvchi metodlar

O‘quvchi faolligini oshirish — bu shunchaki ularni savol-javobga jalb qilish emas, balki dars jarayonida ularning intellektual va emotsional ishtirokini ta‘minlashdir. Zamonaviy pedagogika va kognitiv psixologiya ma‘lumotlariga tayanib, o‘quvchi faolligini oshiruvchi asosiy strategiyalarni quyidagicha tizimlashtirish mumkin:

1. Kognitiv faollikni oshirish: “Muammoli ta‘lim”(Problem-Based Learning). O‘quvchiga tayyor ma‘lumotni berishdan ko‘ra, uni yechimini kutayotgan muammo bilan yuzlashtirish samaraliroqdir.

Inson miyasi tushunarsiz yoki ziddiyatli vaziyatga duch kelganda, uni hal qilish uchun barcha neyron aloqalarini ishga soladi. Darsni savol bilan emas, “paradox” yoki hayotiy muammo bilan boshlang. Masalan, kimyo darsida: “Nima uchun temir zanglaydi, lekin oltin o‘zgarmay qoladi?” kabi savollar o‘quvchini izlanishga majbur qiladi.

2. Metakognitiv yondashuv: “O‘ylash, Juftlashish, Ulashish” (Think-Pair-Share). Bu strategiya o‘quvchining ichki nutqini tashqi nutqqa aylantirishga yordam beradi. Bosqichlari:

1. O‘ylash: O‘quvchi 1-2 daqiqa davomida savol ustida yakka tartibda o‘ylaydi.

2. Juftlashish: Yonidagi sherigi bilan o‘z fikrini muhokama qiladi.

3. Ulashish: Juftlik o‘z umumiy xulosasini butun sinfga aytadi. Hatto uyatchan o‘quvchilar ham kichik guruhda o‘z fikrini aytish orqali faollashadi.

3. “Gamifikatsiya” va “Edutainment” strategiyasi. O‘yin elementlarini ta’limga olib kirish motivatsiyaning eng kuchli manbai hisoblanadi. O‘yin jarayonida miya noradrenalin ishlab chiqaradi, bu esa diqqatning barqarorligini ta’minlaydi. Dars oxirida an’anaviy test o‘rniga “Kimyo lotosi”, “Mantiqiy zanjir” yoki raqamli platformalar (masalan, Kahoot, Quizizz) orqali musobaqa o‘tkazish o‘quvchi faolligini 2 barobar oshiradi.

4. “Sokratcha suhbat” (Socratic Seminar). Bu strategiya o‘quvchilarni savol berishga va argumentlar keltirishga o‘rgatadi. O‘qituvchi ma’ruza qilmaydi, balki yo‘naltiruvchi savollar beradi. O‘quvchilar bir-birining fikrini to‘ldiradi yoki rad etadi (ilmiy asosda). Bu usul o‘quvchida tanqidiy fikrlash (critical thinking) va muloqot madaniyatini shakllantiradi.

5. Vizual va Konstruktivistik yondashuv: “Aqliy xarita” (Mind Mapping). O‘quvchi ma’lumotni o‘z qo‘li bilan tizimlashtirganda faollik eng yuqori nuqtaga chiqadi. Mavzuni tushuntirish davomida o‘quvchilar markaziy tushunchadan chiquvchi tarmoqlarni chizib borishadi. Chap va o‘ng yarim sharlar birgalikda ishlashi natijasida ma’lumotni eslab qolish darajasi 80% gacha ko‘tariladi. Darsning dastlabki 5-7 daqiqasi — bu vaqtda o‘quvchi diqqatini “tutib qolish” shart. Qiziqarli fakt yoki kutilmagan namoyish (tajriba) ishlatilg.

15-rasm. Zamonaviy dars modeli

O'quvchining har bir faol harakatini munosib baholang (nafaqat baho bilan, balki e'tirof bilan). Kuchli va bo'sh o'zlashtiruvchi o'quvchilarga ularning imkoniyatidan kelib chiqib faollik topshiriqlarini bering. Ushbu strategiyalar dars jarayonini zerikarli ma'ruzadan jonli intellektual muloqotga aylantiradi. Sizga ushbu strategiyalardan biri asosida bitta darsning qisqa stsenariysini tuzib beraymi? Individual yondashuv va differensial ta'lim zamonaviy pedagogikaning muhim tamoyillari bo'lib, ular o'quvchilarning imkoniyatlari, qiziqishlari va o'rganish sur'atlarini hisobga olgan holda ta'limni tashkil etishga xizmat qiladi. Individual yondashuv har bir o'quvchini alohida shaxs sifatida ko'rib, uning bilim darajasi, qobiliyati, psixologik xususiyatlari va ehtiyojlariga mos ravishda o'qitishni nazarda tutadi. Bunda o'qituvchi o'quvchining kuchli va zaif tomonlarini aniqlab, unga mos tushuntirish usullari, qo'shimcha topshiriqlar yoki yordamchi materiallar orqali bilim berishni tashkil etadi.

Differensial ta'lim esa sinfdagi o'quvchilarni bir xil emas, balki turli darajadagi guruhlariga ajratib, ularga mos murakkablikdagi topshiriqlar berishga asoslanadi. Ya'ni barcha o'quvchilar bir mavzuni o'rganadi, lekin ularni o'zlashtirish darajasi va topshiriqlar hajmi farqlanadi. Masalan, bir guruh oddiyroq

mashqlarni bajarsa, boshqa guruh murakkabroq yoki ijodiy topshiriqlar ustida ishlaydi. Bu yondashuv orqali har bir o‘quvchining imkoniyati to‘liq namoyon bo‘ladi va u o‘z darajasiga mos ravishda rivojlanadi.

Qisqacha aytganda, individual yondashuv — har bir o‘quvchiga alohida e’tibor qaratish bo‘lsa, differensial ta’lim — o‘quvchilarni darajalariga ko‘ra guruhlarga ajratib o‘qitish tizimidir. Ikkalasi ham ta’limni o‘quvchi markaziga yo‘naltirib, uning samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

3.5.Dars jarayonida uchraydigan muammolar va ularning yechimlari

Dars jarayonida uchraydigan muammolar va ularning yechimlari ta'lim sifatini belgilovchi muhim omillardan biri hisoblanadi. Har qanday sinfda o'qituvchi turli darajadagi bilimga ega, turli qiziqish va motivatsiyaga ega o'quvchilar bilan ishlaydi, shu sababli dars jarayonida tashkiliy, psixologik, metodik va texnik xarakterdagi muammolar yuzaga kelishi tabiiy holatdir. Eng ko'p uchraydigan muammolardan biri bu o'quvchilarning faolligi pastligi bo'lib, bunda o'quvchilar darsda passiv ishtirok etadi, savollarga javob bermaydi yoki topshiriqlarni yuzaki bajaradi. Bu muammoning asosiy sabablari darsning qiziqarsiz tashkil etilishi, motivatsiyaning yetishmasligi yoki o'quvchilarning mavzuni tushunmasligidir. Bunday holatda yechim sifatida interaktiv metodlardan foydalanish, muammoli vaziyatlar yaratish, savol-javobni kuchaytirish va real hayot bilan bog'liq misollar keltirish samarali natija beradi.

Yana bir muammo bu o'quvchilar bilim darajasining bir xil emasligidir. Sinfda ba'zi o'quvchilar mavzuni tez o'zlashtirsa, boshqalari qo'shimcha tushuntirishga muhtoj bo'ladi. Agar o'qituvchi barcha o'quvchilarga bir xil yondashsa, bu holat ortda qolayotgan o'quvchilarning yanada sustlashishiga yoki kuchli o'quvchilarning zerikishiga olib keladi. Ushbu muammoning yechimi sifatida differensial ta'lim va individual yondashuvni qo'llash muhim hisoblanadi, ya'ni topshiriqlarni turli darajada berish, qo'shimcha yordam ko'rsatish va murakkabroq vazifalar orqali kuchli o'quvchilarni rivojlantirish kerak.

Dars jarayonida intizom muammolari ham tez-tez uchraydi. O'quvchilarning gaplashishi, e'tiborsizligi yoki darsga chalg'ishi o'qitish jarayoniga salbiy ta'sir qiladi. Bu muammoni hal qilish uchun aniq dars qoidalarini belgilash, o'quvchilarni faol ishtirokka jalb qilish va darsni dinamik tashkil etish zarur. Shuningdek, o'qituvchining kommunikativ ko'nikmalari va sinfni boshqarish uslubi ham muhim rol o'ynaydi.

Yana bir dolzarb muammo bu vaqtni to'g'ri taqsimlay olmaslikdir. Ba'zan o'qituvchi dars rejasiga amal qilolmaydi, ayrim bosqichlarga ortiqcha vaqt sarflanadi yoki asosiy qismga vaqt yetmay qoladi. Buning oldini olish uchun darsni

oldindan puxta rejalashtirish, har bir faoliyat uchun aniq vaqt chegarasini belgilash va asosiy maqsadga yo'naltirilgan ishlash zarur. Darsning eng muhim qismlariga ko'proq e'tibor qaratish ham samarali hisoblanadi.

Texnik va tashkiliy muammolar ham uchraydi, ayniqsa zamonaviy texnologiyalar qo'llanilganda. Kompyuter, proyektor yoki internet bilan bog'liq muammolar darsning borishiga ta'sir qilishi mumkin. Bunday holatlarda o'qituvchi muqobil variantlarni oldindan tayyorlab qo'yishi, ya'ni texnik vositalarsiz ham darsni davom ettira oladigan materiallarga ega bo'lishi lozim.

Shuningdek, o'quvchilarning motivatsiyasi pastligi ham keng tarqalgan muammolardan biridir. O'quvchi mavzuga qiziqmasa, u faol qatnashmaydi va natijada bilimni to'liq o'zlashtirmaydi. Motivatsiyani oshirish uchun darsni qiziqarli qilish, o'yin elementlarini qo'llash, rag'batlantirish tizimini joriy etish va o'quvchilarga muvaffaqiyat hissini berish muhimdir. Dars jarayonida uchraydigan muammolarni oldindan aniqlash va ularni bartaraf etish bo'yicha aniq strategiyaga ega bo'lish o'qituvchining kasbiy mahoratini belgilaydi. Faollikni oshirish, individual va differensial yondashuvni qo'llash, darsni puxta rejalashtirish va texnik hamda metodik tayyorgarlikni ta'minlash orqali dars samaradorligini sezilarli darajada oshirish mumkin.

16-rasm. Ta'lim daraxti sxemasi

Zamonaviy ta'lim nafaqat ma'lumot berish, balki o'quvchida mustaqil fikrlash va muammolarni hal qilish ko'nikmasini shakllantirishdir. Quyida dars jarayonini yangicha tashkil etish bo'yicha ilmiy asoslangan, qiziqarli va darslarda qo'llash mumkin bo'lgan faktlar hamda yondashuvlar keltirilgan.

1. "Edutainment" – O'yin orqali o'rganishning ilmiy asosi. Ta'lim va ko'ngilochar sohalarning birlashishi (Education + Entertainment) o'quvchi diqqatini 3 barobar uzoqroq ushlab turishga yordam beradi. Inson miyasi o'yin davomida dofamin gormonini ishlab chiqaradi. Bu gormon xotira va motivatsiyani kuchaytiradi. Kimyo yoki fizika darslarida "Bingo" yoki "Elementlar poygasi" kabi mantiqiy o'yinlardan foydalanish mavzuning o'zlashtirish koeffitsientini 40% ga oshiradi.

2. Vizualizatsiya va "Infografika" effekti. Inson miyasi vizual ma'lumotni matnga qaraganda 60,000 marta tezroq qayta ishlaydi. "Mayerning multimedia orqali o'rganish nazariyasi"ga ko'ra, so'zlar va rasmlar birgalikda berilganda, o'quvchi ma'lumotni uzoq muddatli xotiraga osonroq o'tkazadi. Murakkab kimyoviy jarayonlarni (masalan, polimerlanish yoki elektroliz) quruq matn emas, balki hikoya ko'rinishidagi infografikalar yoki qisqa animatsiyalar orqali tushuntirish kutilgan natijani beradi.

3. "Flipped Classroom" modeli. Bu modelda an'anaviy dars tushunchasi o'zgaradi: o'quvchi nazariyani uyda (video yoki material orqali) o'rganadi, maktabda esa faqat amaliy mashqlar va muhokama bilan shug'ullanadi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, ushbu metod qo'llanilgan sinflarda o'zlashtirish darajasi an'anaviy metodga nisbatan 22% yuqori bo'ladi. O'qituvchi dars vaqtini ma'ruza o'qishga emas, har bir o'quvchi bilan individual ishlashga sarflaydi.

4. Mikro-o'rganish (Micro-learning) va Diqqat chegarasi. Zamonaviy "Alfa" avlodi (2010-yildan keyin tug'ilganlar)ning diqqatni jamlash muddati o'rtacha 8-12 soniyani tashkil etadi. Ma'lumotni kichik, 5-7 daqiqalik "blok"larga bo'lib berish (Micro-learning). Har bir blokdan so'ng interaktiv savol-javob o'tkazilishi miyaning charchashini oldini oladi.

5. STEM va STEAM yondashuvi

Fanlarni bir-biridan ajratilgan holda emas, balki o‘zaro bog‘liqlikda o‘qitish.

17-rasm. Samarali ta'limni tashkil qilishda mahalliy va xorijiy tajriba

Xulosa

Umuman olganda, zamonaviy ta'lim jarayonini samarali tashkil etish o'qituvchidan nafaqat chuqur fan bilimini, balki ilg'or pedagogik yondashuvlarni puxta egallashni ham talab qiladi. Dars jarayonida vizualizatsiya va modellashtirish usullari o'quvchilarga murakkab tushunchalarni aniq va tushunarli shaklda yetkazish, nazariy bilimlarni amaliy tasavvur bilan bog'lash imkonini beradi. Laboratoriya va amaliy mashg'ulotlar esa o'quvchilarning bilimini mustahkamlash, mustaqil fikrlash va amaliy ko'nikmalarni shakllantirishda muhim o'rin tutadi. Shu bilan birga, kreativlik va tanqidiy fikrlashni rivojlantirish o'quvchini tayyor bilimni qabul qiluvchi emas, balki izlanadigan, tahlil qiladigan va yangi g'oyalar yarata oladigan shaxs sifatida shakllantiradi. O'quvchilar faolligini oshirish, individual yondashuv va differensial ta'limni joriy etish esa har bir o'quvchining imkoniyatlarini hisobga olgan holda ta'lim berishga sharoit yaratadi va sinfdagi barcha o'quvchilarning rivojlanishini ta'minlaydi. Dars jarayonida uchraydigan muammolarni esa to'g'ri aniqlash, ularning sabablarini tushunish va mos pedagogik yechimlarni qo'llash orqali bartaraf etish mumkin. Shu tarzda tashkil etilgan ta'lim jarayoni o'quvchilarning bilim darajasini oshiribgina qolmay, ularning mustaqil fikrlashini, ijodiy yondashuvini va hayotiy kompetensiyalarini ham rivojlantiradi hamda ta'limning sifat va samaradorligini yuqori darajaga olib chiqadi.

Samarali ta'limni tashkil etish — bu faqatgina bilim berish emas, balki o'quvchi, o'qituvchi va texnologiyalar o'rtasidagi uyg'unlikni yaratishdir. Quyida ushbu jarayonning strategik xulosasi keltirilgan:

1. Zamonaviy ta'limning 3 ta ustuni

Samarali dars jarayoni quyidagi uchta asosiy komponent ustiga qurilishi shart:

1. Pedagogik mahorat (Metodika): Passiv ma'ruzadan voz kechib, interaktiv metodlarga (STEAM, Edutainment) o'tish.

2. Psixologik muhit: O'quvchida xato qilishdan qo'rqmaslik va doimiy o'rganish (Growth Mindset) tuyg'usini shakllantirish.

3. Texnologik integratsiya: AKT vositalari, sun'iy intellekt va vizual materiallardan o'rinli foydalanish.

2. Darsning muvaffaqiyat formulasi: "70/30 qoidasi"

Sifatli ta'limda vaqt taqsimoti quyidagicha bo'lishi tavsiya etiladi:

1. 30% Nazariya: Ma'lumotni eng qisqa va tushunarli usulda (Mikro-ta'lim) yetkazish.

2. 70% Amaliyot: O'quvchining mustaqil ishlashi, loyiha yaratishi yoki muammoli vaziyatni yechishi.

3. O'qituvchining yangi qiyofasi (Fasilitator)

Bugungi kunda o'qituvchi yagona ma'lumot manbai emas, balki:

1. Yo'naltiruvchi: O'quvchiga kerakli ma'lumotni qidirib topishni o'rgatadi.

2. Motivator: O'quvchining ichki qobiliyatlarini kashf qiladi.

3. Analitik: O'quvchining o'zlashtirish darajasini PISA kabi xalqaro standartlar asosida tahlil qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

Huquqiy-me’yoriy hujjatlar

1.O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi “2022-2026-yillarga mo‘ljallangan yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida” PF-60-son Farmoni, - T.: 2022.

2.O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2024-yil 21-iyundagi “Maktabgacha va maktab ta’limi tashkilotlari xodimlarini uzluksiz kasbiy rivojlantirish tizimini takomillashtirish bo‘yicha qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi PQ-231-son qarori, - T.: 2024.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti asarlari

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.Mirziyoyevning 2020-yil 29-dekabrda Oliy Majlisga Murojaatnomasi. (2020-yil 29-dekabr).

Fanga oid adabiyotlar

1. Ergasheva M. Xalqaro baholash dasturlarida tabiiy va ilmiy savodxonlik. O‘quv qo‘llanma. – Toshkent: O‘zbekiston, 2023. – 167 b.

2. Ergasheva M. O‘quvchilarning tabiiy-ilmiy savodxonlik monitoringi va topshiriqlar bilan ishlash metodikasi. – Toshkent: Metodik qo‘llanma. Toshkent, 2023-yil. To‘ychiyev K.va boshqalar. “Kimyodan savollar, mashqlar, masalalar”. - T.: O‘qituvchi, 1990.

3. Rudzits G.E., Felgman F.G. “Organik kimyo”. - T.: O‘qituvchi,2004

4. Muftaxov A.G.”Umumiy kimyo”. - T.: O‘qituvchi, 2004.

5. A.Yu.Iskandarov “Kimyodan masalalar yechish metodikasi” Toshkent, “Innovatsiya-Ziyo” – 2022

6. Raxmatullaev N.G., Omonov X.T., Mirkomilov Sh.M. Kimyo o‘qitish metodikasi. Toshkent., “O‘qituvchi”. 2008.

7. Aminov S.N. va boshqalar “Umumiy va anorganik kimyodan amaliy mashg‘ulotlar”, o‘quv qo‘llanma. Toshkent, “Fan”-2005 yil.

8. “Aniq va tabiiy fanlarni o'qitishning zamonaviy metodologiyasi: muammo va yechimlar” mavzusidagi aniq va tabiiy fanlar o'qituvchilari Respublika Forumi tavsiyalari, “Ma’rifat” gazetasi 2016-yil 16-dekabr 99-soni).

9. A.Yu. Iskandarov. D.S.Azamatova, I.Sh.Ismatov. Kimyo o'qitish metodikasi.-T:, 2023, 367 bet.

10. Gopinathan, S. “Globalisation, Education and Singapore” In Globalisation and Education: Critical Perspectives, edited by Nicholas C. Burbules and Carlos Alberto Torres, 101-123. Routledge, 2000.

11. Low, EL, Teylor, PG, Joseph, J., & Atienza, JC (Tahrirlar). (2009). 21-asr uchun o'qituvchilar ta'limi modeli. Singapur: Milliy ta'lim instituti, Nanyang texnologiya universiteti Ismatov I.Sh., Omonov H.T., Mahmudov Yu.G., Kenjayev D.M., Qo'chqorov M.A., Xolmirzayev Z.J. Xolmatova D.B. Umumiy o'rta ta'lim maktablarida kimyo fanini o'qitishni takomillashtirish texnologiyalari. “Yangi nashr” Toshkent-2016

12. Maxsumov A., Jo'raev A.SH. Bioorganik kimyo . Toshkent. 2007.

13. Yarachev A.T. Effective strategies for teaching chemistry // International journal of Research and Reviews. 2015, –P.78-84.

Elektron ta'lim resurslari

1. <https://onlinedu.uz/>

2. <https://avloniy.uz/uz>

3. <https://www.oecd.org/>

4. <http://www.gov.uz>

5. <https://www.uzedu.uz/>

6. <https://www.bimm.uz/ru>

7. https://pisa-framework.oecd.org/science-2025/assets/docs/PISA_2025_Science_Framework.pdf